

Бранко Тошовић (Грац)

Експресивност

✦ **Кључне речи:**
експресивност, емоционалност, изражајност, сликовитост, конотација, диференцијација језика, стилистика.

У раду се анализирају теоретски аспекти једне од најважнијих стилистичких категорија, категорије експресивности. У првом дијелу експресивно се разграничава у односу на емоционално, стилистичко, изражајно, сликовито, конотативно, естетско; у другом се дијелу експресивност тумачи искључиво као стилистичка категорија, а у трећем она се разматра на нивоу глобалне диференцијације језика. Аутор издваја низ типова експресивности и даје њихову класификацију.

1. Експресивност је категорија стилистике,¹⁾ лингвистике, теорије књижевности, теорије умјетности, естетике, логике и психологије, генетике, која на језичком плану обухвата формалне, семантичке, функционалне и категоријалне јединице у њиховим хомогеним и хетерогеним односима, а које одражавају и изражавају свјестан субјективни, емоционални и/ли естетизирани однос А (по-

шиљаоца, аутора, говорног лица) према В (примаоцу, реципијенту, сабесједнику) или С (предмету, садржају поруке).

Иако се ради о суштинској категорији, експресивност се често замагљено, разводњено и таутолошки објашњава. Рецимо, О. С. Ахманова каже да је експресивност постојање експресије, а експресивно је оно што садржи, испољава, изражава експресију²⁾ (Ахманова 1966: 522–523). Под

1) О стилистичким категоријама в. Тошовић 2003а

2) Више о експресији в. Баји 1910, Беленцер 1981, Мунтеану 1972, Робинсон 1980, Фридрих 1990, 1992, Экспрессия 1998.

експресијом она подразумијева изражајно-сликовита својства ријечи која се разликују од обичног (или стилистички неутралног) и која јој дају сликовитост и емоционалну обојеност (Ахманова 1966: 522–523). У другом тумачењу експресивним се назива оно што садржи експресију (експресивни израз, експресивна лексика, експресивна обојеност), а експресијом се сматрају изражајно-сликовита својства говора која стварају лексичка, творбена и граматичка средства (експресивна лексика, специфични афикси, тропи, фигуре) – Розентаљ/Теленкова 1976: 535.³⁾ И у Дудену се даје таутолошка дефиниција: експресивност је експресивно својство, експресивни карактер (Дуден 1983). Лингвистички енциклопедијски рјечник дефинише експресивност као свекупност семантичко-стилистичких обиљежја јединице језика који јој омогућују да долази у комуникативном чину као средство субјективног изражавања односа говорника према садржају или адресату говора (Лингв. енци. сл. 1990: 591). Експериментални системски рјечник стилистичких термина експресивношћу назива свекупност обиљежја језичких јединица или исказа/текста у којима се одражава неутрални однос говорног лица према

садржају или адресату говора, односно на њега указује (Никитина/Васиљева 1996: 151).⁴⁾ У студији о језичким механизима експресивности истиче се да она настаје као резултат прагматичне употребе језика чији је основни циљ изражавање емоционалног перлокутивног (позитивно или негативно обојеног) односа субјекта говора према означеном и „инфицирање“ тим односом адресата (Телия 1991: 35). Експресивним се називају текстови или њихови елементи који на основу сопствене форме у посебном обиму изражавају емоције и оријентацију говорног лица (Мецлер 2000: 201). Речник књижевних термина своди експресивност на изражајност и даје натукницу само о овом другом (Зденко Шкроб, *Речник књижевних термина* 1992: 177, 311).⁵⁾ А.И. Јефимов под експресијом такође подразумијева изражајност (Ефимов 1961: 104).⁶⁾ Али нешто касније он експресивност проширује и на сликовитост: „Под експресијом се [...] подразумијевају изражајно-сликовита својства говора која га разликују од обичног, стилистички неутралног [...] У умјетничком говору експресивност је непосредно повезана са сликовитошћу јер иза свих ријечи и израза у поетском дјелу стоје слике.“

- 3) За експресивну лексику се каже да су то ријечи које изражавају умиљат однос, шалу, иронију, неодобравање, игнорирање, фамилијарност и сл.
- 4) Као квазисиноним за експресивност сматра се конотативност, а као компонента емоционалност, оцјенљивост и сликовитост (оне представљају само збир могућности, а не оно што је увијек присутно). Констатује се да су експресивност и неутралност диxотомични: све што није неутрално јесте експресивно. Употреба овог појма сужава се искључиво на стилистичку раван, и то на двије сфере: сферу А (умјетнички текст, говорни језик) и сферу Б (претежно стилистику). У даљем излагању показаћемо да експресивност обухвата све видове диференцијације језика, не само стилистичку.
- 5) За изражајност се каже да представља основну особину пјесничког језика (за разлику од свакидашњег, колоквијалног). „... да би изражајним средствима самога језика пред унутрашњим погледом читаоца писац изградио свијет свога дјела у његовој тоталности, он мора настојати да свом језику даде максималну и [зражајност] која ће читаоца из његова свакодневнога свијета пренијети у свијет књижевног дјела.“
- 6) „Дакле, експресија је област изражајних средстава језика.“ (Ефимов 1961: 106).

Поред стилистичке оријентације у тумачењу експресивности постоји и семантички приступ. Тако од четири аспекта експресивности (формалног, семантичког, функционалног и категоријалног) В. И. Телија узима у обзир само значењски, и експресивност назива семантичком категоријом, која даје говору изражајност на рачун интеракције у садржајном дијелу језичке јединице, исказа, текста, оцјењивачког и емоционалног односа субјекта говора (лица које говори или пише) према ономе што се дешава у спољњем или унутрашњем свијету (Енциклопедия „Русский язык“ 1997: 637–638). За њу је експресивност ефекат који се ствара у говорној активности изражавањем емотивног односа говорног лица према означеном изразу (Телија 1985: 85). Блажу позицију заузима А. И. Јефимов, који прво истиче да је експресивност семантичка категорија (јер појаву експресије у ријечи обавезно прати проширивање и усложњавање њеног смисаоног обима, појава допунских смисаоних нијанси), затим констатује да је експресивност језичко-стилистичка категорија, а онда додаје да експресивност није само семантичка, већ и емоционално-оцјењивачка категорија (Ефимов 1961: 106).⁷⁾

К. А. Долињин семиотички дефинише експресивност као својство знака због кога се он перципира деаутоматизовано и које непосредно дјелује на машту адресата и (ли) на његову емоционалну сферу (Долинин 1978: 120). Експресивност се на-

лази у стилистичком значењу, али није његова компонента као што је то емоционалност, спонтаност и нормативност пошто сама експресивност не носи информацију о субјекту говора, већ само одређује карактер и интензивност перципирања стилистичке и предметно-логичке информације коју знак садржи. „Експресивност је повезана са мотивираношћу знака,⁸⁾ али није мотивираност – прво, зато што се не детерминише односом ознаке и означеног, већ карактером перципирања, а друго, што мотивираност није једини извор експресивности.“ (Долинин 1978: 120). Аутор сматра да експресивним може бити практично сваки израз ако је неочекиван, непредвидљив. Други, рјеђи извор експресивности настаје нарушавањем социјално-културних конвенција.

По мишљењу И. В. Арнолда ријеч има експресивну компоненту ако својом сликовитошћу или неким другим својством истиче, односно појачава оно што се именује истом ријечи или ријечима које су синтаксички са њом повезане (Арнолд 1973: 110).

Мало је необично да неки стилистички лексикони, поетски рјечници и књижевне енциклопедије уопште немају наставку о експресивности (Стил. енцикл. словарь 2003, Квятковский 2000, Краткая лит. энциклопедия 1962–1978, Литературная энциклопедия 201).

2. У логици под експресијом се подразумева снага испољавања емоција, преживљавања, а као њен синоним

- 7) Семантички приступ (инсистирање на експресивности као семантичкој суштини) присутан је и у погледима Ане Вежбицке, В. Г. Гака, Н. А. Лукјанове, Ј. С. Стернина и др.
- 8) Семантичку мотивираност има знак који је условљен другим знаком, именованом другом предмета или појма са којим је означено тог знака повезано одређеном асоцијативном везом (Долинин 1978: 127). Један од најважнијих извора експресије је семантичка мотивираност или сликовитост (Долињин 1978: 132). Сликовитост је супротна узуралности: што је знак узуралнији, слабија је његова сликовитост (Долињин 1978: 132).

сматра се изражајност (Кондаков 1975: 681). У филозофији експресијом се назива израз ријечима, држањем, покретима тијела, мимиком очију, лица итд., односно изражајност: „За неки објекат или неко дело казаћемо да је експресивно кад је дојмљиво, упечатљиво, снажно, лично.“ (Енци. лексикон Филозофија 1973: 107). За Б. Крочеа експресија је исто што и умјетничка интуиција, те стога он не прави разлику између експресије и умјетности.

У психологији експресијом се називају двије ствари: (1) изражајност и (2) снага испољавања осјећања, преживљавања (Психологический словарь 2003: 614).⁹⁾ Сматра се да је експресија генетски детерминисана, али да јако зависи од процеса учења. Постоје универзални облици експресије, који су разумљиви људима различитих култура и облици експресије које се могу схватити само у оквиру дате културе.¹⁰⁾

У књижевности, музици и ликовној умјетности развио се почетком XX стољећа умјетнички модернистички правац под називом експресионизам. Његову су-

штину чини субјективан израз доживљаја вањске стварности, наглашавање индивидуалног, личног. Програмска оријентација овог правца заснована је на напуштању сликања стварности и инсистирању на изражавању унутрашњег свијета.

Од нефилолошких наука експресивност је важан термин у генетици за ознаку фенотипског испољавања гена (БСЭ 1978, 30: 11–12).¹¹⁾

3. У стилистици постоји правац чији је централни предмет експресивност – *експресивна стилистика*. Она проучава експресивна средства језичког система и законитости њиховог коришћења од стране носилаца језика (Стил. енцикл. словарь 2003: 622),¹²⁾ а утемељио ју је Шарл Баји књигом „Француска стилистика“ (1909). Бајијева концепција долази као реакција на Фослерову и Шпицерову оријентацију, у којој је поистовећен књижевни језик с језиком умјетничке књижевности и представља теорију о афективним језичким средствима.¹³⁾ У центру пажње су експресивна језичка средства, стилистичка обојеност и стилистичко зна-

9) „Експресивне реакције представљају спољну манифестацију људских емоција и осјећања – у мимици, пантомимици, гласу и гестовима.“ (Психологический словарь 2003: 614).

10) „Тако су сузе готово универзално обиљежје невоље и туге, али облик те реакције – када, како и колико се може плакати – одређују норме културе. Експресија снажно дјелује на карактер интерперсоналних односа. Редундантна или недовољна експресија, њена неадекватност конкретної ситуацији могу постати један од извора конфликта.“ (Психологический словарь 2003: 614). Експресивна лексичка средства представљају разноврсне убједљиве и маркантне манифестације емоција и осјећања у језику (Психологический словарь 2003: 613). Она појачавају могућност изражавања и преношења емоционалног стања и смисла исказа у зависности од конкретне говорне ситуације. У психологији се експресивним говором назива активни усмени или писмени исказ (Психологический словарь 1983: 408–409).

11) У овој енциклопедији експресивност се тумачи искључиво као појам генетике. Више о експресији гена в. Хоукинс 1991.

12) В. такође Хазагеров 1997.

13) „Стилистика проучава емоционалну експресију елемената језичког система, а такође интеракцију говорних чињеница које омогућују формирање система изражајних средстава овог или оног језика.“ (Балли 2001: 17); „Стилистика проучава експресивне

чење. Баји је подијелио језичке јединице на јединице са логичком и са емоционалном доминантом. Он је посебно указао на значај синонимије, истакао важност социјалног и психолошког аспекта, али је одбацивао естетско као стилистички проблем.¹⁴⁾

4. Шездесетих година прошлог стољећа појавили су се појмови експресема и експресоид. Експресема је разматрана у опозицији експресема – стандард и експресема – шаблон као контекстуално средство изражајности, тј. јединица која је у стању да открива изражајно-конструктивне „прираслине“ (Костомаров 1971: 160) и која настаје као резултат нарушавања општејезичке књижевне норме. Експресема је тумачена и као сложен структурни скуп чије су компоненте јасно одређене, а сам скуп је апстракција. Под појмом експресема неки подразумевају изражајност (Григорјев 1979: 137–138). В. П. Григорјев је у раду о експресеми довео у опозицију „функцију изражавања“ и „појаве умјетничке изражајности“, али се касније кориговао: „Међутим, таква опозиција тешко да је сврсисходна па и закономјерна.“ (Григорјев 1979: 137). Експресема садржи у себи „лингвистичко“ и „естетско“ у њиховој конкретној интеракцији; она функционише као јединство општег и појединачног, типичног и индивидуалног, материјалног и идеалног, фор-

ме и садржаја; она је скуп експресоида који одражавају дихотомију језик – говор (Григорјев 1979: 140). Дакле, експресоид је конкретна реализација експресеме.¹⁵⁾ Унутрашња парадигма експресеме је синтагматична (парадигма контекста) и епидигматична (асоцијативно поље фиксирани лексичко-граматички и фонетски) – Григорјев 1979: 140. Постоји и појам експресив: док је експресема стилистичка јединица, експресив је јединица лексичко-семантичког система језика, односно лексичко-семантичка јединица (Луќьянова 1980: 5).

5. У тумачењу експресивности важно је, сврсисходно и неопходно разграничити експресивно и емоционално, експресивно и стилистичко, експресивно и изражајно, експресивно и сликовито, експресивно и конотативно, експресивно и естетско.¹⁶⁾ Неопходност проистиче из чињенице да се ове ријечи често користе као синоними (нарочито експресивно и емоционално, експресивно и стилистичко), па се поставља питање да ли је нешто од тога сувишно, непотребно. Ми тежимо максималном разграничавању наведених појмова како би се сачувала њихова категоријална аутентичност и термилошка вриједност. Основни разлог лежи у чињеници да се они у много чему не подударају (схема 1).

чињенице језичког система с гледишта њиховог емоционалног садржаја, односно изражавање у говору појаве из области осјећања и дјеловање говорних чињеница на осјећања.“ (Балли 2001: 33).

14) О експресивности као лингвистичкој категорији в. Стегер/Киселева 1987.

15) У лексикологији експресоид означава и ријеч широке дифузне семантике или десемантизовану лексичку јединицу.

16) Овдје би се могла додати интензивност, а такође категорија коју потенцира руска стилистичка школа – оценочность (оцјенљивост, категорија заснована на оцјени). Неки поистовећују експресивност и интензивност (И. В. Арнолд, Ш. Баји, В. Г. Гак), а други експресивност и оцјенљивост (Г. Ј. Солгањик). Пажњу заслужује рад о експресивном обиљежју (Иванова-Шалингова 1970).

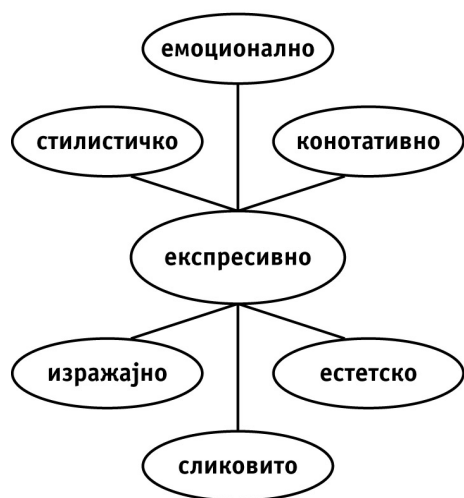

Схема 1.

6. *Експресивно ↔ емоционално.* Од свих корелативних појмова експресивности је најближа емоционалност, тачније емоционалност је једна од најважнијих компонената експресивности. Оне се тако међусобно укрштају, прожимају и подударују да је тешко наћи јасна диференцијална обиљежја. Ако сучелимо емоцију и експресију, прво што се намеће јесте да

су емоције осјећања (радости, патње, туге, страха, немира, гњева, презира и сл.), преживљавања, узбуђења, као и душевна и афективна стања, која нарушавају психичку и физиолошку равнотежу,¹⁷⁾ а да је експресија њихов производ.¹⁸⁾ Обје долазе као резултат различитих надражаја: док се емоције стварају под утицајем спољних и унутрашњих импулса, експресија настаје дјеловањем емоција. То значи да у основи експресивности лежи нека емоција, тачније емоција претходи експресији. У процесу декодирања долази до обрнутог процеса: експресија изазива емоцију. Дакле, емоционалност¹⁹⁾ има два појавна облика: један када аутор „трепери“, а други када реципијент „трепери“. Прву емоцију назваћемо самоизражавајућом, другу „инфицирајућом“. Самоизражавајућа има екстремни облик у аутистичком језику – када се говори само за себе, када нема саговорника или се ради о лажном комуникатору, нпр. животињи (мачки, псу...). Постоје двије основне врједности емоције – позитивна и негативна, које развијају и одговарајућу експресију али не по принципу аутоматизма:

17) Проблемом емоција бави се, прије свега, филозофија, психологија (посебно когнитивна) и етика. Постоји посебан правац – емотивизам (или емотивна теорија етике), који су фундирали Огден и Ричардс радом *Значење значења* (1923). Филозофске теорије емоција могу се свести на двије основне теорије – теорију побуде (инстинктивна реакција подстакнута нечим) и теорију засновану на осјећању. Више о теоријама емоције в. *Большой толковый псих. словарь 2001: 509–510.*

18) Мајк Кордуел истиче да је емоцију тешко дефинисати: „Дефиниције могу бити широке (емоције се тумаче као вишегранске реакције у којима долази до интеракције субјективних осјећања и објективног искуства) или уске (емоције су једноставно наша осјећања, као што је радост, гњев, туга итд.) – Кордуел 1999: 389. Артур Ребер тврди да се овај термин показао необично резистентним према покушајима да се дефинише те, вјероватно, ниједан други термин у психологији не спаја такву неодређеност са фреквенцијом употребе (*Большой толковый псих. словарь 2001: 512*). Он истиче да се данас емоција употребљава за ознаку било чега из низа субјективних преживљавања, афективно оптерећених стања.

19) Због збрке која влада у тумачењу емоција многи аутори дају предност термину емоционалност (*Большой толковый псих. словарь 2001: 511*).

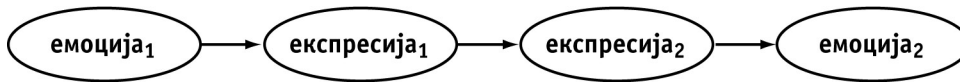

Схема 2.

да позитивна емоција увијек ствара позитивну експресију, и обрнуто. Експресија прати и друге врсте емоција као што су оне најниже, којима се задовољавају основне физиолошке потребе (страх, немир, бијес, радост, задовољство) и оне вишег ранга (захвалност, сажаљење и сл.).

Важна компонента експресивности је емотивно значење. Оно у ужем смислу представља начин изражавања емоција путем узвика и емоционалне лексике (Азнаурова 1973), а у ширем смислу значење у чијој се семној структури налази сема емотивности одређеног ранга, односно значење у коме је на неки начин представљен (изражен или означен) емотивни смисао који може бити потпуно идентичан лексичком значењу ријечи (као код узвика), може бити конотативан или може улазити у логичко-предметни дио значења (Бабенко 1989: 16).²⁰⁾ У филозофији емотивно значење се тумачи као став или неко друго емоционално стање за које се конвенционално сматра да бива изражено његовом непосредном употребом: „Тако рецимо неки погрдан термин конвенционално изражава извесну врсту презира

или непријатељства према некој класи људи. Термини као што су ‘супер’ или ‘јупи!’ немају ништа друго до емотивну функцију, али већина термина којима преносимо одобравање или неодобравање поседује такође и дескриптивне аспекте.“ (Блекбурн 1999: 104).²¹⁾

У процесу стварања поруке на бази ауторове емоције (емоције₁) настаје ауторова експресија (експресија₁), односно аутор душевно преживљавање претвара у израз којим емоционално дјелује на реципијента. У процесу декодирања реципијент дешифрира, открива ауторову експресију (експресију₁) и претаче је у своју експресију (експресију₂) те на основу ње ствара сопствену емоцију (емоцију₂), рецимо, почиње да се одушевљава, да се радује, да тугује и сл. (схема 2).

Али може да буде и другачији исход: да пошибалац не схвати или погрешно дешифрира примарну експресију па настаје секундарна експресија и емоција коју аутор није имао у виду (аутор може да „излије душу“, а да се то у процесу декодирања не осјети или се погрешно схвати). Дакле, у овоме односу експресија се налази

20) „Емотивно значење има прагматички карактер као однос говорног лица према ријечима и ономе што оне означавају, и то однос који је везан за језичку праксу, а такође одговарајуће дјеловање таквих ријечи на људе. У лексички такве врсте односи се вежу за ријечи са конотацијом, односно допунским садржајем ријечи, његовим успутним нијансама које се ‘наносе’ на семантику ријечи и изражавају разноврне емоционално-експресивне карактеристике.“ (СРЈ 1987: 20–21).

21) К. А. Долињин издваја три базне компоненте узуалног стилистичког значења: емоционалну (емоционално-оцјењивачку), социјално-жанровску и спонтану, при чему свака од њих може долазити у два значења – позитивном и негативном (Долињин 1978: 89–110). Емоционално-оцјењивачка компонента је хијерархијски потчињена емоционалној (Долињин 1978: 264). Свака језичка јединица може бити детерминисана као потенцијално емоционална или потенцијално неемоционална (Долињин 1978: 109).

између двију врста емоција: ауторове (емоција₁) и примаочеве (емоција₂). За да-ти однос важан је „принцип лијевка“, који је истицао Л. С. Саламон (1968: 303), ослањајући се на погледе енглеског физиолога Шерингтона, да су могућности перципирања знатно веће од могућности реаговања на спољне утиске (увијек примамо више него што можемо језиком исказати). Та немогућност се у првом реду тиче емоција па се као излаз користи посебан начин изражавања – умјетнички језик.

Разлика између експресивности и емоционалности састоји се и у томе што свако емоционално није и експресивно, али је свако експресивно емоционално. Било који језички израз има емоционалну позадину (говорна реализација је у принципу увијек мање или више емоционална), али се не може рећи да је сваки језички израз експресиван.²²⁾ У основи експресије налази се емоционални однос (и у процесу кодирања и у процесу декодирања), док емоционално може бити и неекспресивно. Другим ријечима, експресија не укључује обавезно у себе сваку емоцију, већ само свјесно кодирану²³⁾ (схема 3).

Схема 3.

Оно у чему се експресивност и емоционалност такође не подударају јесте интенција: док кодирана експресија увијек има свјестан карактер, емоција може бити и несвјесна (има доста ситуација када се потпуно спонтано емоционално реагује). Али и несвјесна емоција може изазвати експресију. Експресивност је интеракцијски феномен (ради се о дјеловању примаоца на пошиљаоца), а емоционалност интровертна појава (ауторово или реципијентово „вибрирање“ на спољне и унутрашње надражаје). До подударања долази када пошиљалац емоционалну „вибрацију“ свјесно претвара у експресивну. У кодирању је полазна позиција емоционалност (она се свјесно претаче у израз који изазива експресију), а у декодирању

22) О односу експресивности и емоционалности писала је Ј. М. Галкина-Гедорук (1958). Она је дала виђење емоционалног и експресивног, указала на неопходност њиховог разграничавања и анализираше фонетска, лексичка и творбена средства експресивности. По њеном мишљењу емоционално служи за изражавање емоција, а експресивно за појачавање изражајности и сликовитости. При томе експресивност је шири појам од емоционалности, која је њен саставни дио. Експресивност такође сматрају широм категоријом А. И. Јефимов, Н. А. Лукјанова, В. И. Шаховски, В. Н. Телија и др. Међутим, има и оних који тврде супротно (И. Р. Галперин). Осим тога, неки искључују емоционалност из експресивности (М. Н. Кожина). Однос између стилистичког значења, експресивности и емоционалности анализира Васильев 1985. Категорију емоција у лексичко-семантичком систему разматра Шаховский 1987а, 1988. Исти аутор говори о одразу емоција у семантици ријечи (Шаховский 1987б). Лексичка средства за означавање емоција анализира Бабенко 1989. О језику емоција в. Спагињска-Прушак 1994.

23) И. В. Арнолд указује на то да експресивност не настаје увијек на рачун емоционалности и да постојање емоционалне конотације готово увијек повлачи за собом емоционалност, али не и обрнуто (Арнолд 1973: 112).

експресивност (која изазива емоционалност).²⁴⁾

У тумачењу односа експресивно ↔ емоционално постоји још један значајан елемент – емпатија (супреживљавање), спознавање емоционалног стања другог човјека и могућност саучествовања у њему, односно ситуације у којој фактички настају исте емоције.²⁵⁾

За функционалностилску диференцијацију језика значајна је чињеница да се порастом емоционалности смањује, замагљује и отупљује садржинска вриједност поруке па се стилови засновани на логичности и рационалном начину размишљања (научни, прије свега) структурирају са минималном или готово никаквом емоционалношћу.

Пошто експресивно увијек долази са емоционалним, у истраживањима се веома често користи двојна ознака: експресивно-емоционално или емоционално-експресивно (средство, јединица, елемент, фактор, израз и сл.) – нпр. Безруков 1969, Меликян 2001.

7. *Експресивно ↔ стилистичко.* Разлика између ова два појма је у томе (1) што је стилистичко везано само за један облик раслојавања језика, док је експресивност универзална категорија, категорија карактеристична за све видове разградње језика (нема диференцијално-лекталног система која нема неку своју, бар минималну експресивност), (2) што стилистичко потпуно укључује у себе експресивно, али не и обрнуто, (3) што је стилистичка вриједност бивалентна (садржи плус и минус: оно што је стилски обиљежено, маркирано и оно што је необиљежено, неутрално), а експресивна мо-

Схема 4.

новалентна (експресивност је увијек плус, позитивна вриједност). Стилистичко и експресивно се подударују у поступку: и једно и друго настају одступањем од стандардног, уобичајеног, настају помјерањем исказа, нарушавањем стереотипа, потенцирањем, појачавањем и актуелизовањем. То се остварује дезаутоматизацијом, актуелизацијом, превареним очекивањем. Говор је организован тако да увијек постоји оно што је речено и оно што претходи реченом, па се оним што се каже припрема оно што ће доћи. У декодирању прималац нешто очекује, предвиђа, претпоставља; међутим, ако се очекивање наруши, долази до ефекта изненађења. Њиме се уносе сметње у комуникацијски канал, рецимо инкорпорирањем додатних кодова, ради добијања свјезине, снаге на изразу, увјерљивости, живости. Сви ти ефекти засновани су на дјеловању и могу се свести на промјену квалитета, промјену квантитета и промјену континуитета. Промјеном квалитета настаје тропична експресивност (експресивност коју носе тропи). Промјеном континуитета, тачније формалном организацијом без уношења измјена у садржај (уланчавањем, додавањем, одузимањем, премјештањем) – добија се фигурална експресивност (експресивност фигура) (схема 4).

24) Никитина/Васиљева 1996 емоционалност сматрају факултативном могућношћу експресивности.

25) То се, рецимо, дешава у односу родитеља према дјечи (који се њима поносе, дијеле њихову радост, тугу и сл.). При томе може да дође до алтруизма.

Разграничење између експресивног и стилистичког посебно је важно због чињенице да је експресивност корелативна једном од основних стилистичких појмова – стилистичкој обојености (маркираности, маркацији).²⁶⁾ Ако прихватимо дефиницију по којој стилистичка обојеност представља синтезу емоционално-експресивне обојености (високо, свечано, фамилијарно, оцјењивачко, неутрално) и функционалностилске обојености (припадност функционалном стилу), дефиницију коју даје Кожин/Крылова/Одинцов 1982: 78, јасно ће бити да се ради о комплементарним, али неподударним појавама.²⁷⁾ Важан појам је и стилистичка црта, која има сличан карактер као и претходна. Што се тиче односа експресивног и стилског, стилско је оно што се односи само на стил, експресивност је оно што се не односи само на стил.

8. *Експресивно ↔ изражајно.* Под изражајношћу подразумијевамо формалну организацију исказа без промјене значења у циљу стварања ефекта, буђења емоција, естетског дјеловања. Основни носилац изражајности је стилска фигура. Она настаје ако се свјесно наруши уобичајено, устаљено уланчавање, односно ако се језичка јединица употријеби тамо гдје се не очекује или се нађе у неуобичајеном склопу. Ради се, дакле, о неконвенционалном начину линијске (хоризонталне и вертикалне) организације исказа, неочекиваном размјештању и комбиновању.

Стилска фигура је основно средство стварања изражајности. Њоме се (а) потенцира, појачава, актуелизира, (б) постиже свјежина, увјерљивост, живост. Сви ти ефекти могу се свести на дјеловање. У фигури ефекат долази као резултат факултативних трансформација, измјеном квантитета и континуитета, што даје фигуре квантитета и континуитета. Фигуре квантитета настају додавањем и одузимањем, а фигуре континуитета промјеном редослиједа и премјештањем. У основи фигура заснованих на понављању налази се кодна редуванца. На њој се базира велик број стилских фигура (анафора, епифора, паралелизам, полисиндетон, епанастрофа и др.). То могу бити понављања гласова (асонанса, алитерација, рима), морфема (полиптотон), лексема (анафора, епифора, симплоха, анадиплоза), синтаксичких конструкција (паралелизам, антиметабола), исказа или надреченичних цјелина и др. У прози постоје особене стилске фигуре засноване на редуванци, као што је циклична композиција, лајтмотив.²⁸⁾

Будући да експресивност настаје и на друге начине, јасно је да је она шири појам од изражајности, тачније експресивност потпуно укључује у себе изражајност. Другим ријечима, свако изражајно јесте (теоретски) изражајно, али свако експресивно није увијек изражајно (схема 5).

9. *Експресивно ↔ сликовито.* Примарни носиоци сликовитости су

26) Термин долази од В. В. Виноградова (Б. В. Томашевски употребљава израз стилистички ореол.)

27) Р. Г. Пиотровски истиче да је неопходно разликовати стилистичку обојеност и додатне нијансе, с једне стране, и оцјењивачко-изражајне карактеристике или експресију језичког елемента, с друге (Пиотровский 1956: 25).

28) Постоји велик број фигура (око 250), које се на различит начин класифицирају. Глобалне групације чине 1. реторичка/реторична/реторска фигура, 2. говорничка фигура, 3. стилистичка/стилска фигура, 4. естетска фигура, 5. фигура говора/говорна фигура/фигура дикције, 6. фигура језика/језичка фигура, 7. граматичка фигура,

Схема 5.

Схема 6.

*и*ройи. Они дају упечатљиве представе употребом ријечи у пренесеном значењу. У основи тропа налази се полисемички однос, однос наговјештаја, асоцијације, те стога има два плана – оно што је реализовано и оно што се асоцира. У систему тропа централно мјесто заузима метафора. Она је заснована на вишезначности имплицитног карактера. Роман Јакобсон је издвајао метафору као оно што се базира на релацији сличности, и метонимију, као оно што настаје на релацији граничности, сусједства; у првој долази до изражаја семантичка сличност, а у другој синтаксичка блискост (Јакобсон/Хале 1988: 71–72). Метафора настаје замјеном на оси селекције (парадигматска раван) и успостављањем везе по сличности, док је метонимија више оријентисана на осу комбинације (синтагматску раван) и настаје стварањем веза по граничности, сусједству. Селекција, заснована на уочавању сличности, представља прву фазу кодирања, а комбинација, заснована на реализацији контакта, чини почетну етапу декодирања. Јакобсонов став да сви језички знаци постоје у двије димензије – на оси истовремености и на оси сукцесивности

– наслања се на Де Сосирово разликовање односа *in absentia* и *in presentia*.

Експресивност је шири појам у односу на сликовитост: свако експресивно није сликовито, док је свако сликовито експресивно. Дакле, експресивност је потпуно укључена у сликовитост²⁹⁾ (схема 6).

10. *Експресивно ↔ конотативно*. Између ова два појма разлика је у томе што је конотација семантичка суштина, а експресија феномен који превазилази не само семантичке оквире него дисциплинарне границе уопште, који се не може омеђити само једном облашћу, поготово језика. Другим ријечима, експресивност је шира категорија – свака конотација је експресивна, али свака експресивност није конотативна. Стога је оправдана констатација да је конотативност квазисиноним за експресивност (Никитина/Васиљева 1996) (схема 7).

Конотација има изразито дихотомичну структуру: (1) увијек долази у пару са денотацијом, (2) позитивна је или негативна (нулта), (3) представља маркираност у односу на немаркираност. Конотативна јединица носи у себи допунску информацију (садржај), успутну нијансу

8. мисаона фигура/фигура мисли и 9. фигура ријечи/троп. Фигуре се обично дијеле на двије основне групе – фигуре језика и фигуре умјетничког језика. Под фигурама језика подразумијевају се тропи и тзв. граматичке фигуре. Фигурама умјетничког језика традиционално се сматрају естетске, ноетичке (фигуре мисли) и фонетичке.

29) Никитина/Васиљева 1996 сликовитост сматрају факултативном компонентом експресивности, а А. П. Сквородников заступа мишљење да сликовитост треба искључити из експресивности (Сквородников 1981). О поетској слици в. Човић 1989.

Схема 7.

36

нанесену на денотацију у циљу стварања експресије. За експресивност је суштин-

ско то што конотација садржи асоцијативност, сликовитост.³⁰⁾

Разликовање експресивног и конотативног посебно долази до изражаја у приступу којим се конотација не поистовећује са експресијом. Тако Н. М. Фирсова разликује експресивну, естетску и функционалну конотацију граматичких облика (Фирсова 1981: 47–91). У оквиру експресивне конотације издваја експресивну конотацију у правом смислу ријечи (када морфоло-

30) Леонард Блумфилд тумачи конотацију као додатну нијансу значења и индивидуално одступање (Блумфилд 1968: 156). Он издваја (а) социјалне, локалне, архаичне конотације, (б) конотације техничких термина, посуђеница, сленга, непристојних језичких облика, дјечијих конотација и сл. За Ј. Д. Апресяна конотација је елемент прагматике који одражава културне представе и традиције и праксу коришћења одговарајуће ствари (Апресян 1974: 67). В. Н. Телија под конотацијом подразумева емоционалну, оцјењивачку или стилистичку обојеност језичке јединице узуралног или околиског карактера: „У широком смислу то је било која компонента која допуњује предметно-појмовни (или денотативни), а такође граматички садржај језичке јединице и даје јој експресивну функцију [...] на основу података корелативних са емпијским, културно-историјским, спознајно-цивилизацијским знањем говорних лица на датом језику, са емоционалним или вредносним односом говорног лица према означеном или са стилистичким регистрима који карактеришу услове говора, сферу језичке дјелатности, друштвене односе учесника говора, његов облик и сл. У уском смислу то је компонента значења, смисла језичке јединице која долази у секундарној функцији номинације, која употребом у говору допуњава њено објективно значење асоцијативно-сликовитом представом о означеној реалији на основу осмишљавања унутрашње форме номинације, односно обиљежја корелативних са буквалним смислом тропа или фигура говора који су мотивисали преосмишљавање датог израза.“ (Лингв. енци. сл. 1990: 236). Л. Г. Бабенко конотацију назива својеврсном лексичком модалношћу и дефинише је као периферни дио лексичког значења, факултативни дио који садржи информацију о личности говорног лица, између осталог о његовом емотивном стању, комуникативној ситуацији, карактеру односа између говорног лица и сабесједника и предмету говора (Бабенко 1989: 21). Е. С. Азнаурова тумачи конотацију као допунски садржај који је увијек присутан у ријечи и који се базира на сталним асоцијативним везама условљеним њеним предметним значењем (Азнаурова 1973: 88). И. П. Рјазанина разликује језичку и говорну конотацију те на плану језика издваја ванконтекстуалну стилистичку обојеност (емоционално-експресивну и функционалностилску), локализовано стилистичко значење, ванконтекстуални „стилистички ореол“ (Рязанина 1990: 143). М. Н. Кожина издваја три врсте стилистичких конотација: 1) емоционално-експресивну (у чијој се основи налази оцјена, однос према садржају језичке јединице), 2) условно-традиционално-експресивну (у самом значењу ријечи није дата оцјена или однос према предмету, већ су они успутни, додатни), 3) функционалну (према сфери употребе и функционалној врсти језика) – Кожина 1983: 83–84. Значајан допринос тумачењу овог појма дао је дански структурализам теоријом конотација.

шки облици имају стабилну експресивну конотацију и изван контекста), композициону (која настаје посебним композиционим поступцима), диспозициону (добија се особеним размјештањем облика), трансплантирану (јавља се преношењем јединице из једног хронолошког слоја у други) и карактеролошку (ствара се употребом облика ради говорне карактеризације јунака). Естетска конотација настаје као резултат посебне гласовне организације, а функционална долази у оквиру појединих функционалних стилова.

11. *Експресивно ↔ естетско.* Естетски однос представља духовну везу између субјекта и објекта засновану на незаинтересованој заинтересованости субјекта за објекат коју прати осјећање дубоке духовне насладе од општења са објектом (Словарь эстетики 1989: 244), односно посебан однос човјека према стварности у току кога он разоткрива и налази мјеру цјеловитости предмета, појава и ситуација објективног свијета (Краткий словарь эстетики 1983: 109). Из естетског односа настаје естетска информација. На основу ње оцјењује се колико је исказ лијеп или ружан, хармоничан или дисхармоничан, савршен или недотјеран. Естетска информација чини основу за стварање естетских судова, изналажење естетске вриједности и добијање естетске насладе. У таквоме процесу настају реакције у облику насладе или гађења, одушевљења или гнушања, задовољства или негодовања, радости или патње... Естетски однос је повезан са једном од основних функција језика – дјеловањем (перлокуцијом).³¹⁾

31) О теорији језичког дјеловања в. Киселёва 1978.

32) Овом односу В. А. Маслова посвећује већу пажњу, али је анализа доста разуђена, а закључци замагљени (Маслова 1997: 37–44). О неким аспектима односа наведених категорија писали су Аглетдинова 1966 и Чайковский 1971.

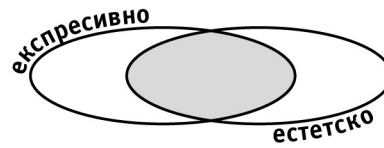

Схема 8.

Ако под естетским подразумевамо само хедонистичко, само оно што изазива духовну насладу (лијепо, хармонично, савршено и сл.), онда експресивно не мора бити и естетско. (схема 8).

Тако оно што носи негативну експресију (нпр. вулгаризам) не даје позитивну естетску вриједност. Уколико под естетским имамо у виду добро и лоше, ружно и лијепо, оно што изазива лијепа осјећања и оно што ствара одвратност, гађење, дакле уколико имамо у виду све естетске категорије, подударност ће бити много већа.³²⁾ Слично мишљење има и А. И. Јефимов, који истиче да експресивност и естетичност нису идентични појмови: „Ни у ком случају не стварају естетско сва изражајна средства која постоје у општарнародном језику [...] Тако, грубе и тривијалне ријечи неоспорно имају експресивна својства. Али нико неће тврдити да естетско, са којим је повезана представа о лијепом, достојном усхићења и насладе, може бити створено тим говорним средствима.“ (Ефимов 1961: 115).

12. Сучељавањем, с једне стране, експресивности, емоционалности, стилистичке обојености, конотативности, изражајности, сликовитости и естетичности, с друге, долазимо до сљедећих закључака: 1. ниједна од наведених категорија не чини са експресивношћу однос потпуне идентичности, јер им се обими разликују,

2. у тој интеракцији настаје однос дјелимичне компатибилности, 3. дате категорије ступају са експресивношћу у однос пресијецања, 4. снажно је присутан однос имлицираности и 5. много је више заступљен однос конјункције (*и...и*) него дисјункције (*или... или*).

13. У тумачењу експресивности веома је важан појам *функције*. Ако њену сложену природу упростимо и кажемо да се језиком (1) нешто саопштава, (2) успоставља комуникација и (3) дјелује, онда ће се експресивност везивати за ово треће. А оно има такође трочлану структуру јер постоје три врсте дјеловања: једно је осјећајно (дјелује се у циљу изазивања емоција), друго је рационално (дјелује се на разум), а треће утилитарно (врши се индоктринација, агитација и пропаганда). На овој равни подијелиће се функционални стилови (Ф-стилови): с једне стране, биће књижевноумјетнички (кФС) и разговорни (кФС), у коме ће доћи до изражаја прва врста дјеловања, с друге публицистички (пФС) са индоктринацијом, агитацијом и пропагандом, и с треће научни (нФС) и административни (аФС) са рационалним дјеловањем. Осјећајна перлокуција даје максимални степен експресивности, рационална минимални. Колико је важна функција за експресивност показује једна од првих утемељених подјела функција језика – Билерова, у којој се издваја репрезентативна функција (означавање нечега из стварности), апелативна функција (оријентација на говорника) и експресивна (изражавање унутрашњег стања) – Бюлер 1993. А. М. Кузњецов дефинише експресивну функцију као једну од функција језичког знака која се састоји у способности изражавања емоционалног стања говорног лица, његов субјективни однос према означеним предметима и појавама стварности (БСЭ 1978, 30: 11). Он

истиче да се изучавањем ове функције бави стилистика. У неким приступима експресивна функција се своди само на функцију ријечи и под тиме подразумева она која ствара изражајност, сликовитост и емоционалну обојеност (Кондаков 1975: 681). А. А. Леонтјев експресивну функцију не сматра функцијом језика (какве су комуникативна и интелектуална), већ функцијом говора, која је по правилу факултативна (као што је поетска, магичка, фатичка, номинативна и дијакритичка) – Леонтјев 1968. Експресивну функцију језика такође издваја П. А. Аврорин (поред комуникативне, конструктивне и акумулативне), а под експресијом подразумева изражавање мисли (Аврорин 1975), док Д. Е. Розентаљ и М. А. Теленкова прихватају Виноградовљево подјелу на општење, саопштење и дјеловање и у оквиру дјеловања разликује емотивну (изражавање осјећања, емоција), волунтаивну (изражавање воље говорног лица) и експресивну функцију (стварање изражајности) – Розентаљ/Теленкова 1976. У Јакобсоновој подјели на шест функција (Јакобсон 1967: 1978) експресивност није издвојена као посебна, већ је имплицирана, прије свега, у конативној (оријентацији на адресата), емотивној (односу аутора према садржају поруке), поетској и фатичкој (успостављању, настављању или прекидању комуникације). В. А. Маслова сматра основном функцијом експресивности дјеловање на интелектуалну и емоционалну сферу те сферу воље (Маслова 1997: 12). Факторима експресивности она назива појачавање акцендовања садржаја текста помоћу различитих средстава и поступака. Експресивна функција је максимално релативизирана и уопштена у монофункционализму, који сматра да постоји само једна функција – комуникативна. У бифункционализму она долази

у једној од двију функција; рецимо А. М. Пешковски разликује функцију саопштења и дјеловања, па је логично да експресивност буде у оквиру ове друге (Пешковский 1927).

У нашем приступу инсистирамо на томе (1) да је потребно разликовати екстралингвистичке и интралингвистичке функције – у прве спада комуникативна, ментална и естетска, у друге номинативна, предикативна, локациона, копулативна и карактеролошка (локациона, квалификативна и квантификативна), (2) да примарна функција језика није комуникативна, већ корелациона и (3) да је експресивна функција посебна врста односа трију језичких доминанти: форми, значења и категорија. Да би језичке јединице вршиле било какву функцију, рецимо номинативну или предикативну, оне морају ступати у парадигматске и синтагматске везе са другим јединицама. Ако јединица једне хиперкатегорије (нпр. врсте ријечи) долази у везу са јединицом друге хиперкатегорије, онда она врши екстракатегоријалну функцију. Уколико у везу улазе јединице различитих хипокатегорија (супкатегорија), тада се реализује интеркатегоријална функција. Најзад, када двије јединице исте хипокатегорије одређене хиперкатегорије ступају у интеракцијски однос, оне остварују интракатегоријалну функцију. Свака од тих функција налази се у основи одговарајућег система односа или корелационала (екстракорелационала, интеркорелационала, интракорелационала). Примијењено на предмет анализе значи да експресивност образује формално-експресивни, семантичко-експресивни, функционално-експресивни и категоријално-експресивни корелаци-

онал и да се у сваком од њих на особен начин реализује експресивна функција.

14. Постоје двије основне врсте експресивности – кодирана и декодирана. Кодирана експресивност (КЕ) представља оријентацију А (пошиљаоца, аутора, говорног лица) на изазивање код В (примаоца, реципијента, сабесједника) емоционалне реакције С (перлокуције, ефекта, утиска, доживљаја). Декодирана експресивност (ДЕ) настаје у процесу дешифровања оријентације А (пошиљаоца, аутора, говорног лица) које врши В (прималац, реципијент, сабесједник, читалац, слушалац) и које развија емоционалну реакцију С (перлокуцију, ефект, утисак, доживљај). Њихова интеракција даје два основна резултата: 1. КЕ се подудара са ДЕ (ефект створен од стране А изазива ефект код В, нпр. радост, тугу), 2. КЕ се не подудара са ДЕ: а) КЕ није схватио, дешифровао, открио В (кодирани ефект од стране А не изазива ефекат код В, нпр. немир), б) код В настаје експресивност коју није створио А (некодирани ефекат од стране А изазива афекат код В).

Експресивност представља универзалну стилистичку категорију деклузивног (отвореног) типа и модификационог карактера (више о томе в. Тошовић 2003а). Према карактеру реализације разликујемо иманентну и контекстуалну експресивност. Прву стварају јединице које су саме по себи експресивне, рецимо, ауторски неологизми, суфикси субјективне оцјене и сл. Другу чине јединице које под одређеним условима постају носиоци експресивности, нпр. научни термини. Може се такође говорити о узуалној и okazjiоналној, облигаторној и факултативној експресивности.³³⁾

33) У литератури се спомиње ингерентна експресивност (експресивност која је иманентно присутна у датој ријечи или изразу као елементу, јединици језика) и адгерентна

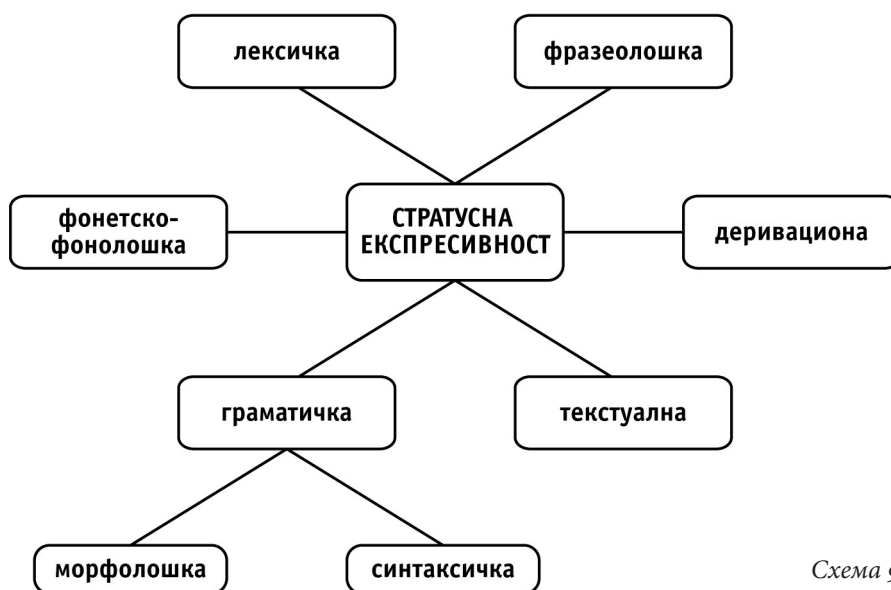

Схема 9.

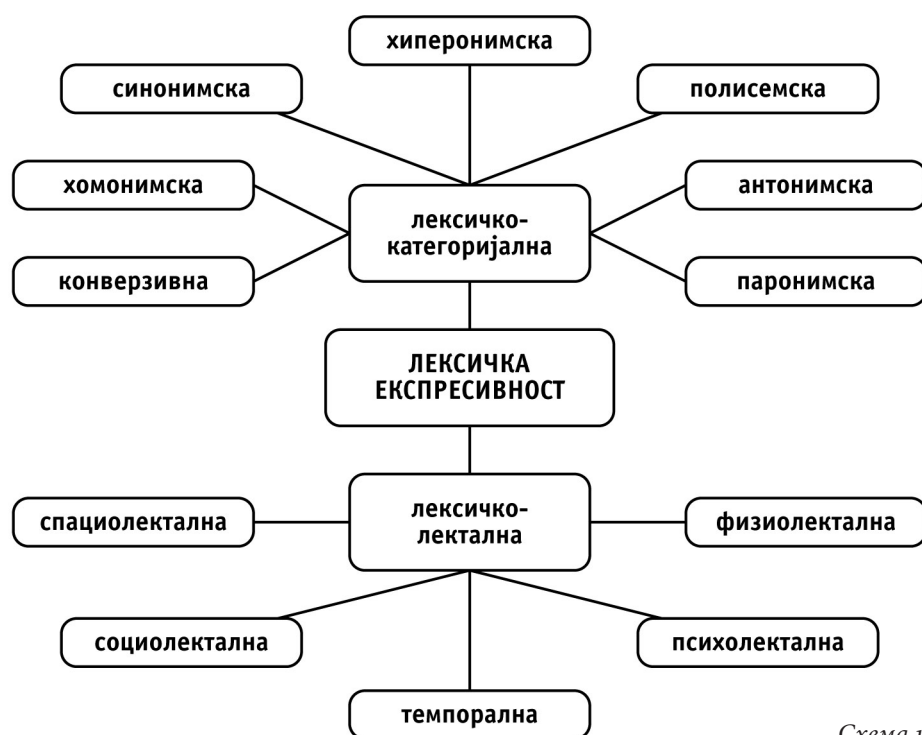
15. На општелингвистичком плану издваја се стратусна и диференцијалнолектална експресивност.

16. *Стратусна експресивност* представља облик субјективног, емоционалног и(ли) естетског односа који се реализује средствима појединих језичких нивоа – фонетско-фонолошког, лексичког, фразеолошког, деривационог, граматичког (морфолошког и синтаксичког), текстуалног (схема 9).

17. Основно средство *фонетско-фонолошке експресивности* су фонетске фигуре типа асонанце (понављање самогласника), алитерације (гомилање сугласника), анафоре (иницијално понављање гласова), епифора (финално понављање гласова), контракције (сажимање), аферезе (отпадање почетног гласа), апокопе (изостављање вокала на крају ријечи), синкопе (изостављање вокала између сугласника), епентезе (уметање), метатезе (премјештање гласова или слогова) и сл.

На овоме плану експресивност се дијелом реализује у оквиру онога што се назива фонетски симболизам. Један од облика експресивности долази у форми еуфоније или милозвучности. Са овом врстом експресивности повезана је графичка експресивност, која настаје неувобичајеном употребом и комбиновањем графема. Експресивност се може, рецимо, постићи упо-

експресивност (експресивност коју добија ријеч само у датоме контексту) – Ахманова 1966: 523. Неки разликују језичку експресивност и експресивност говора и под првом подразумевају језичку изражајност („тако се зове активна манифестација, пуна живота и боје, коју у говору добивају особите душевне форме /жеље, воља, судови, душевни осјећаји/ код говорника, помоћу избора и размјештаја ријечи, различитог и изразитог изговарања, промјена у гласу итд.“); за експресивност говора каже се само да је то изражајност говора и упућује се на емоционалну експресивност (која се не објашњава) – *Simeon* 1969, 1: 293.

41

Схема 10.

требом интерпункцијских знакова или пак њиховим изостављањем. Сама слова могу својом величином, бојом, формом, типом стварати експресију.³⁴⁾

18. *Лексичка експресивност* представља субјективно-емоционалан однос пошиљаоца изражен лексичким средствима. Постоје двије врсте лексичке експресивности – а) експресивност коју стварају поједине лексичке појаве (категорије), као што су полисемија, хиперонимија, синонимија, антонимија, паронимија, хомонимија, конверзија, б) експресивност коју дају лексички слојеви одређених врста интровертне диференцијације језика. Прву ћемо назвати лексичко-категоријалном, другу лексичко-лекталном (схема 10).

34) В. Чаркић 1992, 1995.

19. Лексичко-категоријална експресивност великим дијелом се реализује у оквиру полисемске експресивности, која настаје употребом ријечи у пренесеном значењу. Постојање полисемије ствара могућност да се доживљај свијета преточи у посебну форму у којој изражено и доживљено образују двоплански карактер: на бази једнога значења долази друго, оно што је дато у тексту асоцира неки ванконтекстуални садржај. Постојање двају планова значења – оног које је реализовано и оног које стоји као фон – чини основу тропичне експресивности.

20. Друга важна врста експресивности је синонимска. Она настаје увођењем у исказ ријечи истог или

сличног значења а различитог звучања. Синонимија је важно средство експресивности, јер се њоме ствара једно од основних обиљежја лијепог и узорног стила – разноврсност казивања, изражавања мисли на различите начине. Опште је настојање учесника говорне комуникације да се не понављају када пишу или говоре.

42

21. Остале врсте лексичко-категоријалне експресивности имају у односу на полисемску и синонимску мањи потенцијал. Свјесно довођење у везу двију или више ријечи истог звучања, а различита значења даје хомонимску експресивност. Интеракцијом ријечи супротних значења добија се антонимска експресивност (радикални облик долази у форми оксиморона). Употребом ријечи слична звучања а различитог значења ствара се паронимска експресивност (у форми парономазије, паронимске атракције, паронимске риме и сл.).

22. Лексичко-лектална експресивност настаје у оквиру лексичких слојева и дијелова лексике типичних за поједине врсте интровертне диференцијације језика (в. тачке 32–42). На овоме плану издвајају се ријечи које се употребљавају у свим лектима и који немају неку већу експресивност. То су неутрални или општеупотребни лексеми. Другу групу чине лексеми са суженом употребном и израженом експресивном вриједношћу. За њих су карактеристичне различите врсте ограничења: у једном случају припадају писаној језичкој комуникацији (књишка лексика), у другоме представљају обиљеж-

је усменог начина казивања (колоквијализми). Неки се лексеми употребљавају у високом, свечаном или званичном комуницирању, други у породичном кругу, у неформалној комуникацији. Ограничења могу имати и шире оквире: да се диференцирају на општеупотребне и на оне који се користе само на одређеној територији (дијалектизми), у језику појединих друштвених слојева или група (жаргонизми), одређених занимања (професионализми, канцеларизми) или да одражавају низак културни ниво (вулгаризми). Осим активног лексичког фонда постоји и пасивни – застарјела лексика (архаизми и историзми) и ријечи за ознаку нових појава (неологизми). Ту такође долази и оно што се још није „одомаћило“ (варваризми) и што одражава културу некога народа (егзотизми).³⁵⁾

23. *Деривациону експресивности* стварају афикси (префикси, префиксоиди, суфикси, суфиксоиди, постфикси, инфикси), творбени модели и типови (рецимо, сложенице и скраћенице). Изразит степен експресивности носе суфикси субјективне оцјене.

24. Најважније средство *граматичке експресивности* чине граматичке метафоре.³⁶⁾ Под метафором у граматици подразумева се преношење граматичког облика са једног вида односа на други у циљу стварања сликовитости (Шендельс 1972: 51). Граматичка метафора се реализује искључиво у контексту и уз подршку „довољно јаке ситуације“. Таква метафора, истиче Ј. И. Шенделс, наруша-

35) Лексичке модусе експресивности анализира Телия 1987. О лексичко-семантичким групама експресивне лексике в. Щербакова 1996. О другим аспектима лексичке експресивности в. Азнаурова 1973. Бабенко 1989, Безруков 1969, Горбачева 1995, Григорьев 1979, Лукянова 1986, Матвеева 1976, 1982, Телия 1986, Тошовић 2002, 2004, Щербакова 1996.

36) Један од првих који о њима говори био је Роман Јакобсон. Ширу разраду даје Шендельс 1972.

ва граматичку узуалност исто онако као што лексичка метафора ремети уобичајену валенцију. Дакле, ради се о замјени једне граматичке категорије другом с тим што се међусобно не замјењују категорије, већ категоријални облици (временски облици, падешки облици, форме бројева и сл.). Шенделс истиче три начина (пута) метафоричних преноса у граматички. Први подразумева транспозицију граматичких облика у ново синтаксичко окружење, у сферу употребе другог облика истог система опозиција. Ту, рецимо, спадају транспозиције временских облика. Други начин састоји се у превладавању некомпатибилности граматичког значења облика и лексичког значења ријечи које долази у датом облику (дакле, умјесто синтезе граматичког и лексичког значења долази до њихове конфронтације па се лексичке и граматичке семе не наслањају једна на другу, већ долазе у сукоб). Рецимо, када се апстрактна именица, која се уобичајено употребљава у једнини, користи у множини (једнина има „празан ход“, а неочекивани облик множине постаје јак члан опозиције). При томе се не ради о вањском контрасту контекста и облика, него о унутрашњем – контрасту форме и садржаја. Трећи начин састоји се у превладавању ситуационе некомпатибилности облика и типичан је за класифицирајуће опозиције какву нпр. чини категорија рода (ако особа мушког пола добија особине женског пола, или обрнуто).

По нашем мишљењу постоји осам врста граматичке (морфосинтаксичке) експресивности. Прву чини експресија појединих морфема, прије свега наставака (морфемска експресивност). Њу дају различите варијанте у истом граматичком

облику (рецимо, *Пере – Пера*). Друга настаје у односу пуних граматичких облика типа *јомоћ брајџа – брајџова јомоћ; ићи јо шуми – ићи шумом* (корелативно-граматичка експресивност). Трећа долази на бази замјене једног облика другим – *Ишао сам улицом – Идем улицом* (транспозитивна експресивност). Четврта се појављује редупликацијом, понављањем одређене граматичке форме (елемента или цјелине), нпр. удвајањем приједлога (*до јод кућу*), у облику унутрашњег објекта (*дан данијџи*) и сл. (таутолошка експресивност). Пету дају синоними типа *уз Божић, на Божић, за Божић, о Божић* (синонимска експресивност). Шесту стварају граматичке форме у њима нетипичним синтаксичким позицијама, односно функцијама, рецимо употреба вокатива у служби субјекта (*Вино пије Краљевићу Марко...*) или именског дијела предиката (*Мисли јадан да је јорски вуче.*) – функционално-граматичка експресивност. Осму генеришу експресивна значења појединих граматичких облика, рецимо, генитив заклетве (*Тако ти свеја на свијетју*) – семантичко-граматичка експресивност.³⁷⁾

Значајан експресивни потенцијал имају врсте ријечи, прије свега именице, глаголи и придјиви.

25. *Синтаксичку експресивност* стварају синтаксичке фигуре, дужина синтаксема, емоционалне конструкције (упитне и ускличне реченице), елиптичне конструкције и редундантни синтаксички склопови. Важно средство овакве експресивности представља тематско-рематска организација (ред ријечи, инверзија). Све експресивне синтаксичке појаве су на овај или онај начин корелативне са симетријом (Береговская

37) О сликовито-експресивној употреби облика граматичких категорија в. Широкова 1990. О граматичкој експресивности в. Ефимов 1961, Тошовић 2002, 2004, Фирсова 1981.

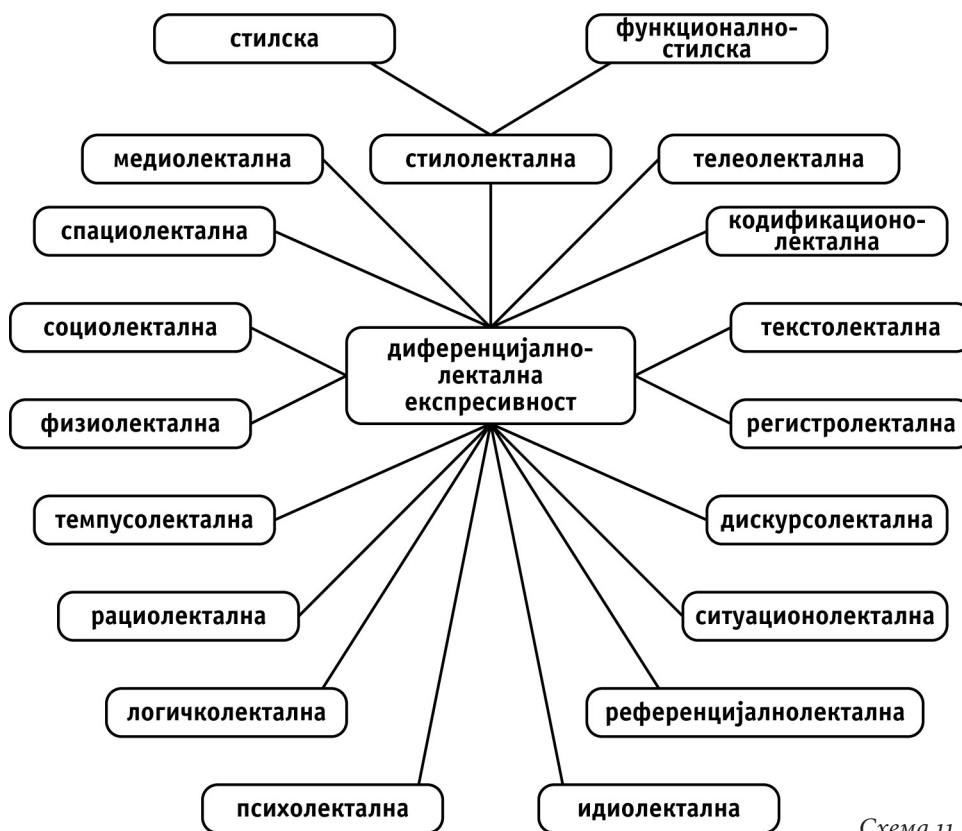

Схема 11.

2004: 9). Синтаксичка експресивност је толико широка, разграната и важна да је фундиран посебан стилистички правац – експресивна синтакса.³⁸⁾

26. *Текстуална експресивност* настаје у оквиру најшире језичке јединице – текста. Један од њених облика рађа се укрштањем ауторовог говора и говора јунака. Начин на који аутор при-

повиједа такође може бити експресиван. Експресивна функција текста се реализује само укључивањем текста у процес општења, тј. постојањем реципијента који је у стању да перципира текст (Маслова 1997: 16).³⁹⁾

27. *Диференцијалнолектална експресивност* представља оријентацију А (пошиљаоца, аутора, говорног лица)

38) Из ове области постоји низ посебних студија (Александрова 1984, Береговская 2004, Геллер 1978, 1991, Иванова 1999, Ковтунова 1986, Малинович 1990, Пуленко 1988, Сквородников 1981) и чланака (Акимова 1981, 1982, Ковтунова 1978, Плотникова 1992, Чајковский 1971). Ову врсту синтаксе неки називају поетском (Ковтунова 1986, Патроева 2002) и емоционалном (Долинин 1978: 235–241).

39) В. А. Маслова издваја четири врсте експресивности текста, међутим само прву именује (као фактолошку), док се остале описно представљају. Интересантан је дио о онтологији експресивности текста (Маслова 1997: 20–31). О овој експресивности в. такође Фридрих 1992.

на изазивање код В (примаоца, реципијента, сабесједника) емоционалне реакције С (перлокуције, ефекта, утиска, доживљаја) у диференцијално-језичким системима D (у некој врсти интровертне диференцијације језика,⁴⁰⁾ прије свега стилистичкој, територијалној, ситуативној, темпоралној, социјалној, медијској, телеолошкој, интелектној, психолошкој, физиолошкој и индивидуалној). То значи да А (пошиљалац) кодира за В (примаоца) језичку форму С са елементима датог лекта (стилолекта, спациолекта, локуциолекта, хронолекта, социолекта, медиолекта, телеолекта, рациолекта, психолекта, физиолекта, идиолекта итд.). Сваки облик глобалног раслојавања језика има своју експресивност: једна је у функционалном стилу, друга у дијалекту, трећа у жаргону, четврта у језику жена у односу на језик мушкараца, пета у говору омладине у односу на говор одраслих итд. Дакле, експресивност није искључиво феномен стилистичког/стилског раслојавања језика, већ је универзална појава, појава типична за све врсте разградње језика (схема 11).

У овој врсти експресивности запажа се сљедећа законитост: основна, доминантна, специфична јединица једног лекта, нпр. термин у научном стилу, дијалектизам у спациолекту, жаргонска ријеч у социолекту – никада није основно средство стварања експресивности, већ је то полуспецифична, а посебно неспецифична јединица (у научном стилу колоквијализам, у социолекту термин и сл.). С друге стране, језичка јединица добија различиту експресивност у различитим врстама раслојавања. Тако је дијалектизам у територијалној диференцијацији неекспресив-

на јединица, а у функционалностилској експресивна, односно у научном стилу термин је неутрална јединица, а у дијалекту (може бити) експресивна.

28. На *стилистичком* плану постоје двије врсте експресивности: стилска и функционалностилска.

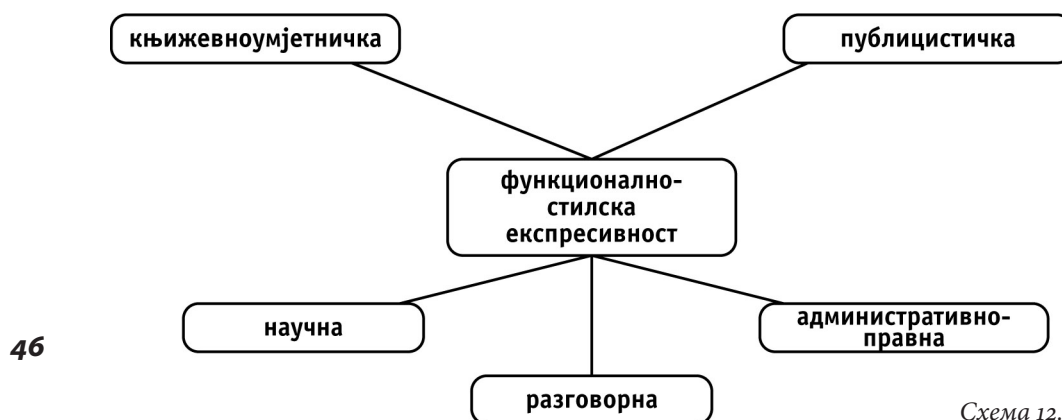
29. *Стилска експресивност* има различите димензије (а) вертикализирану – оно што је високо (свечано, узвишено, парадно), ниско (грубо, вулгарно), (б) персонализирану – интимно, фамилијарно, иронично, хладно, званично, (в) естетизирану – позитивно (добро, лијепо, разноврсно, богато, хармонично, узорно, прецизно, јасно), негативно (лоше, ружно, сиромашно, једнолично, незграпно, нејасно), неутрално, (г) квантифицирану – лаконично, редундантно, (д) валоризирано – објективно, субјективно, (е) медијализирану – разговорно, књишко.

30. *Функционалностилска експресивност* представља оријентацију А (аутора функционалног стила (ФС) – научника, новинара, законодавца, говорног лица и сл.) на изазивање код В (примаоца, реципијента, сабесједника) емоционалне реакције С (перлокуције, ефекта, утиска, доживљаја) у функциолектима (функционалним стиловима, међустиловима, подстиловима). Сваки ФС је отворен за мањи или већи степен експресивности. Овдје се издваја, с једне стране, кФС са максималном експресивношћу и, с друге лФС, са минималном⁴¹⁾ (схема 12).

31. *Књижевноумјетничка експресивност*. За књижевноумјетнички стил карактеристично је изражавање у облику умјетничких слика – сликовитих представа о предметима и појавама. У

40) Више о томе в. Тошовић 2003, 2004.

41) Експресивност функционалних стилова више анализира Тошовић 2002 (в. такође Чаркић 2002). О експресивном фактору у развоју функционалних стилова в. Еткин 1996.

овоме стилу, који има изражену естетску функцију и функцију дјеловања, тежиште се ставља на упечатљивим представама о ономе што се описује како би се код читаоца изазвала одговарајућа реакција. То се постиже посебним средствима међу којима централно мјесто заузимају тропи (употреба ријечи у пренесеном значењу) и фигуре (особена линијска, вертикална и хоризонтална организација исказа). кФС одликује велика транспозитивност.⁴²⁾ У њему се граматички облици употребљавају у правом и пренесеном значењу. Битна особина кФС састоји се у томе што се времена (временски облици, временска значења) преплићу, укрштају, замјењују па настаје својеврсна игра времена: час се даје један облик, час други, на једноме мјесту је право, а на другом пренесено значење, негдје долази до њиховог нагомилавања, негдје до потпуног изостављања.

Други значајан извор књижевноумјетничке експресивности је синонимија. Од свих фС она је најбогатија у кФС. Ова стилска формација пружа велике могућности за широку и разноврсну синонимизацију.

С једне стране ту су стилски неутрални синоними, а с друге они који имају конотативну вриједност у зависности од тога којем лексичком слоју припадају: активном или пасивном (архаизми, историјски, неологизми), слоју с ограниченом сфером употребе (дијалектизми, жаргонизми, професионализми, канцеларизми), да ли имају књишки или колоквијални карактер. Књижевни текст може садржавати све синониме који постоје у језику. Једна од основних особина кФС је велика слобода одбира језичких средстава. кФС је отворен за све оно што се налази у језику, па аутор књижевног дјела може да узима и архаизам, и жаргонизам, и вулгаризам и све оно што постоји у језику. При томе мора наћи мјеру, као врхунски критериј сваког умјетничког чина, не смије прекорачити границу која дијели умјетност од неумјетности.

У циљу избјегавања аутоматизма у перципирању умјетничког текста користе се кодне препреке, којима се продужава процес декодирања, а ствара експресија. Такве сметње могу бити кодирајуће и ка-

42) Анализу експресивних могућности транспозиције у умјетничком језику даје Николина 1988. Више о транспозитивности в. Тошовић 1995.

налске. Прве ствара пошилалац, друге физички канал. Оне долазе као детерминисани (предвидљиви) шумови и као бијели (случајни) шумови, шумови с нултим математичким очекивањем. За кФС битан је свјесни шум. Њега аутор намјерно уноси да се перципирање избаци из аутоматизма и створи ефекат. Свјестан шум настаје примјеном различитих поступака. Он, рецимо, може бити у форми интенционалних погрешака, које сусрећемо код пјесника (Момчила Настасијевића, Милоша Црњанског и др.). Од три врсте редуванце (кодне, структурне и временске) у кФС је заступљена кодна (свјесно уношење сувишних елемената) и структурна (употреба допунских, алтернативних или резервних знаковних система путем дуплирања, триплирања информације). Због таквих сметњи рецептивни процес се продужава. С њима се прималац бори на два начина: а) ако су несвјесне, он настоји да их превазиђе и елиминише, б) ако су свјесне, борба се претвара у естетско-емоционални однос који даје експресивност. У оба случаја јавља се продужени рецептивни процес. На бази кодирајућег шума настаје отежала форма, дезаутоматизација и изневерено очекивање. Ако је мјера количине информације мјера неодређености поруке (ентропије), њене непредвидљивости и оригиналности (Моль 1966), онда је књижевни текст експресивнији што је порука неодређенија, мање предвидљива и оригиналнија.

кФС може имати негативну и позитивну редуванцу. Негативна настаје несвјесним, непотребним и неестетским понављањем истих ријечи, израза и конструкција. До позитивне редуванце долази се свјесним понављањем у циљу по-

тенцирања семантичке информације, а такође ради јачања поузданости комуникајског процеса. У кФС је вјероватноћа позитивне редуванце максимална, док је могућност негативне редуванце минимална.

На плану линијске експресивности кФС издвајају се двије суштинске појаве: (а) стилске фигуре (о којима смо већ говорили), (б) ритмизација и римовање – у поезији се ритмички организују најважније ријечи тако што се лоцирају на доминантна мјеста какав је крај стиха (интенционалним понављањем гласова или гласовних склопова, лексема, група ријечи на крају стихова).⁴³⁾

32. *Публицистичка експресивност.* Публицистика представља снажно средство агитације и пропаганде, односно она битно утиче на формирање јавног мњења, погледа на свијет. Пошто се њоме снажно дјелује у том смислу што се увјерава прималац у истинитост и важност поруке, у овој врсти дјелатности долази до отворене или прикривене индоктринације на политичком, идеолошком, религиозном и др. плану.

Основна функција пФС је информативна. Она се појављује у свим подстиловима и жанровима. Друга је перлокутивна, и то агитационо-пропагандна, која посебно долази до изражаја у политичким коментарима и анализама. Обје су саставни дио комуникативне функције. Битна особина пФС је скретање пажње на оно о чему се саопштава. Да би се то остварило, примјењује се сензационалистички метод пласирања информације. У те сврхе користе се сликовита и експресивна средства (тропи и фигуре). Понекад долази до директног обраћања читаоцу, постављања

43) О експресивности кФС в. Ефимов 1961, Зумтов 1971, Маслова 1997, Покровская 1992, Тошовић 2002.

сугестивних и(ли) провокативних питања. Почетни и ударни облик таквог изражавања су бомбастични наслови (поднаслови, међунаслови) с необичним и често парадоксалним садржајем. Свјесна одступања од књижевне норме су у „ортодоксним“ текстовима ограничена због тога што највећи дио прилога има искључиво референцијалну функцију. У аналитичким, а поготово информативним текстовима таква одступања представљају нарушавања стилских норми датог ФС. Међутим, књижевнопублицистички прилози то дозвољавају.

Помоћу информативног подстила (начина изражавања с високим степеном официјелности) пружају се информације о актуелним збивањима. Њихов је основни задатак да у јасном и кратком облику саопште информацију о неком догађају. Овај подстил је по неекспресивности далек од КФС, а близак НФС и АФС. Он има стандардну структуру и обично је састављен од конкретизирајућег и допуњавајућег дијела, односно садржи три сегмента: шта се, гдје се и како се нешто десило. У информативним текстовима појављује се обиље фактографског материјала, који гуши сваку експресију. Други подстил – аналитички има за циљ да представи, оцијени, прокоментарише неку појаву, те се одликује благом експресивношћу. Новинарске анализе су, међутим, веома различите – од сувопарних до веома експресивних.

Аналитички подстил је близак научном начину изражавања, али се одликује мекшом и редукованом аргументацијом. С друге стране, он има више него информативни особина књижевнопублицистичког, прије свега емоционалност и експресивност. Тиме се, међутим, разликује од строго научног подстила. Разлог је у томе што се таквим текстовима аутор не

обраћа стручњацима за дату област, него свим потенцијалним читаоцима, па се у циљу изазивања пажње, лакшег и упечатљивијег разумијевања смањује научност, а појачава експресивност. Аналитички подстил је далеко од строгог научног и уџбеничког подстила, а врло близак научно-популарном. Основно што их зближава јесте популаризација.

Сличну ситуацију имамо у књижевнопублицистичком подстилу, који се појављује у репортажама, путописима, фељтонима и сл. Сличност је у томе што се и овдје новинар приближава аутору другог ФС, овог пута КФС: новинар се издиже изнад професионалне оријентације и улази у воде естетског осмишљавања догађаја и појава, чиме долази у могућност стварања јаче експресије.

Један од извора ПФС-експресивности је вишезначност. Она захтијева ширину, што јој не пружа овај стил. Новинарски текстови су релативно мали и траже јасан, прецизан израз. Информативни жанрови посједују висок степен унификације и шаблонизације те се стога експресија своди на најмању мјеру. Аналитички прилози су дужи и језички разноврснији, али не толико да би експресивност била више заступљена. Најбогатију полисемну експресивност имају књижевнопублицистички подстил (репортаже, фељтони, путописи и сл.). Вишезначност посебно долази до изражаја у сатиричним и хумористичким жанровима. Други важан извор ПФС-експресивности је синонимичност. По употреби синонима издваја се књижевнопублицистички подстил (репортаже, фељтони и сл.). У осталим подстиловима (информативним и аналитичким) синонимизација је доста ограничена: употреба архаизама, колоквијализама готово да је искључена, прије свега због тога што ови подстилови имају основну функцију

да информишу, а не да дјелују на емоције. Антонимија такође представља важну основу за стварање експресивности, међутим у ПФС преовладава неекспресивна антонимија. Употребом хомонима и паронима у облику игре ријечима настаје хомонимска и паронимска експресивност.

Експресивне лексеме (колоквијализми, жаргонизми, архаизми, дијалектизми и сл.) у информативним жанровима спадају у потпуно неспецифичне јединице. У текстовима таквог типа готово да постоје само два лексичка слоја – неутрални и термилошки. Основни дио посљедњег слоја чини друштвено-политичка терминологија. Информативни жанрови су доста стандардизирани и клиширани. Аналитички жанрови имају веће могућности за појаву експресема, међутим, ни они не представљају типично обиљежје таквих текстова. Тачније, све зависи од тога какав тон има анализа: да ли је оштар, умјерен, помирљив, неутралан и сл. У свакодневним анализама међународних, унутрашњих, привредних, културних и других догађаја преовладава умјереност и долази до покојег „искакања“ из устаљеног начина казивања. Експресивна лексика се обично појављују у коментарима који се одликују оштрином, поготово ако се уноси емотивна нота или израз добија стилски тоналитет (високопарност, ироничност, комичност и сл.). У оштрим текстовима настоји се употријебити што „убитачнија“ ријеч, чиме се појачава експресивност. То нарочито долази до изражаја у полемици. Њен је циљ раскринкати противника и убиједити читаоца у исправност ставова. Пошто се у основи налази конфликт, избор ријечи је у функцији тог сукоба, па ће се често бирати експресивна лексика. У књижевнопублици-

стичким текстовима аутори настоје што љепше, сугестивније и упечатљивије изразити мисао. Употреба разнородне лексике је карактеристична за стил репортаже. Жаргонска лексика је углавном ограничена на књижевнопублицистички подстил.⁴⁴⁾

33. *Научна експресивност.* За нФС је карактеристична строга селекција језичке грађе: највећи дио експресивне лексике никад се не употријеби. Полисемија у нФС нема ширину као у кФС будући да основни лексички фонд науке чине термини, познати по својој моносемичности и неекспресивности. Од духа овога стила далек је језички израз који се може двоструко схватити. Пошто научни начин изражавања није усмјерен на форму, већ на садржај, језичка се средства не истичу посебном експресивношћу. Кад се иде од строго научног према научно-популарном подстилу, повећава се вјероватноћа појаве експресије. Разлог је у томе што уџбеничка литература и текстови за популарисање науке захтијевају да се аутор приближи реципијенту, да га заинтересује и што сликовитије представи проблем, па долази до веће употребе изражајних и сликовитих средстава, тропа и фигура. нФС тежи прецизности чак и по цијену вишеструког понављања. У ширим текстуалним цјелинама долази до већег семантичког пражњења, али не у оној мјери у којој се то дешава у кФС. Најважнији носилац овакве експресивности је научна метафора. Она представља супротност најтипичнијем слоју нФС – терминима. Док су они облигаторне јединице нФС, метафоре су факултативне. У научним текстовима дају се сликовита имена, нпр. у теорији хаоса *ефекаити лейишира*, у физици *ефекаити шунела* итд.; у физици

44) Више о експресивности ПФС в. Мишаева 1978, Тошовић 2002.

елементарних честица примјењује се персонификација (преношење људских особина на природне феномене) па се честице *рађају* и *умиру* и сл. Синонимску експресивност нФС предодређују следећи фактори: 1) мала вјероватноћа појаве ријечи различитих стилских вриједности, 2) неминовност понављања, 3) ограничена могућност полисемантизације, 4) доминантна улога термина и њихова слаба синонимичност. У овом стилу најчешће се употребљавају неекспресивни синоними. Њему није својствена експресивна лексика (дијалектизми, жаргонизми, вулгаризми и сл.), а ако се и појави, долази као неспецифични слој. Због свега тога се научна синонимија одликује једнообразношћу. Базни принципи овога ФС захтијевају да се, без уношења емоција (које највише доводе до појаве експресивних синонима), мисао исказе јасно, прецизно и логично. Те захтјеве прати настојање да се информација на лијеп начин пренесе и да се постигне колика-толика разноврсност. Антонимска експресивност нФС је слабо заступљена јер долази у функцији логичког супротстављања појмова (типа: оно што једном у поље *уђе* нема могућност да икада више *изађе*). У научним текстовима аутор настоји да се објективно постави наспрам објекта истраживања, настоји да се дистанцира од онога што говори, да не уноси субјективну ноту па долази до толиког обезличавања израза да се категорија лица фактички своди на једну форму – друго лице. Прво лице множине веома често губи конкретно значење и прелази у сферу апстрактности и уопштавања. Обезличавање је доведено до максимума и тиме што се (а) ријетко употребљава прво лице једине, (б), што

се умјесто њега јавља ауторско „ми“, којим се потенцира објективност и скромност казивања и (в) што треће лице врло често долази у неодређено-личном значењу.⁴⁵⁾

34. *Административно-правна експресивност*. У систему Ф-стилова поларне позиције заузимају КФС и АФС. Естетска функција, ширина и разноврсност првог кода и стандардизација и неекспресивност другог основне су диференцијалне особине. Ако је суштинска особина умјетничког текста естетска компонента и експресивност, препознатљива карактеристика административног је стандардизација и унификација. Ова стилска формација толико је урамљена, „укочена“, клиширана да се поједини видови могу попуњавати као укрштеница. Међутим, иако је језичка унификација негативно обиљежје, она је неизбежна и неопходна за овакав вид комуникације.

Основна функција АФС је саопштавање и општење. „Традиционално се административно-пословни језик доводи само у везу са комуникативно-информативном функцијом језика – функцијом саопштавања. Стварно у жанровима позива, огласа доминира функција саопштавања. У другим жанровима реализује се и функција дјеловања, на примјер у жанровима закона, указа, наредби [...] и функција општења, која преовладава у жанровима пословне кореспонденције, договорима.“ (Логинова 1975: 7).

АФС одликује сиромашан избор лексике. Никаква, односно слаба експресивност и изражена шаблонизација не дају широке могућности за употребу ријечи различитих стилских слојева. У типичним представницима овог стила (административно-правним документима) фактички

45) О научној експресивности в. Кожина 1971, Геллер 1978, Милованова 1976, Рогова 1989, Тошовић 2002.

постоје само двије врсте лексике: опште-употребна и термилошка. Застарјела лексика је пожељна онолико колико и колквијална. Експресивна вишезначност је у АФС врло слабо заступљена. Синонимска експресивност је такође ограничена, јер је избор сведен на неутралну и термилошку лексику (најчешће се употребљавају стилски немаркирани синоними). Пошто су понављања неминовна и честа, АФС је огољена, једнообразна и шаблонизирана стилска формација. Што се тиче антонимске експресивности, њени носиоци имају неутралан карактер.⁴⁶⁾

35. *Разговорна експресивност*. РФС је функционални стил који (а) одликује незванични, неусиљени, спонтани, претежно усмени и дијалогски начин изражавања, (б) за који не постоје могућности веће припреме, (в) који се реализује у директном или индиректном контакту, у близини или на растојању и (г) у коме саговорници А, Б... Х истовремено или сукцесивно шаљу и примају поруке. Типична сфера овог стила је свакодневно комуницирање, приватни разговор, неусиљено ћаскање. Ниједан други ФС нема тако изражену комуникативну функцију. Аутоматизам и спонтаност карактеристични за овај стил спречавају претходну мисаону и језичку припрему (а тиме и осмишљену експресију), тако да комуникација тече неусиљено, а саговорници обично не знају како ће тећи и на чему ће се завршити. Приликом обликовања РФС долази до цајгнота, који онемогућује да се довољно размисли, преформулише, консултују извори и сл. (говорно лице је присиљено да истовремено мисли и говори). Немогућност припреме доводи до

„грубог рељефа“ изражавања и ефемерне експресивности. Због тематске ширине, спонтаности и неусиљености у РФС се употребљавају ријечи различите експресивне вриједности. У РФС добијају значајан простор елементи социолеката, прије свега жаргона. РФС је једини ФС који представља живу средину за његове јединице. У овој стили постоји изразит контраст: конкретну говорну реализацију одликује лексичко сиромаштво, а укупно богатство – има свега помало, а понајвише неутралне и разговорне лексике; слабо су или никако заступљени термини и књишка лексика, а ријетки су архаизми.

У РФС се радо користе суфикси субјективне оцјене. Разговорни деривациони модели служе за исказивање емоционално-експресивне оцјене – позитивне и негативне. Једни исказују уљудност и интимност, фамилијарност (*јуначина*), други одбојност, осуду, незадовољство, гнушање и сл. (*новинарчић*). Таква творба каткад захвата лична имена и презимена (*Николејина*).

РФС одликује честа употреба ријечи у пренесеном значењу. РФС обилује метафорама различите врсте. У говорној комуникацији се појављују различите форме преувеличавања или умањивања па се у те сврхе користи хипербола или литота; честа је синегдоха и метонимија; радо се користе сликовита поређења.⁴⁷⁾

36. *Сџациолекџиална експресивност* настаје у оквиру територијалне диференцијације језика. Сваки социолект (регионална варијанта, дијалект, нарјечје, говор итд.) развијају одговарајући тип експресивности. Дијалект као типични представник овог вида раслојавања

46) Више о административно-правној експресивности в. Пуленко 1988, Спербер 1955, Тошовић 2002.

47) О разговорној експресивности в. такође Лукъянова 1986, Меликян 2001, Тошовић 2002.

обилује експресивним средствима на свим језичких нивоима. Али од стране носилаца стандардног језика таква експресија обично се маркира као ниски стил. С друге стране, дијалектизам у тексту написаном на књижевног језику може да носи двојну експресију: позитивну (када се користе изрази од миља, презентира језични колорит дате особе) или пак негативну (када се јавља ироничност, шаљивост, погрдност и сл.). Дијалектизам има могућност да се појави и изазове експресивност само у неким функциолексима, тачније у кФС, рФС и много мање у пФС, односно у књижевнопублицистичким жанровима, док му је пут затворен за друга два ФС – нФС и лФС. Али дијалект одговара реципрочним мјерама – он није отворен за основне јединице нФС (термине) и лФС (канцеларизме) па њихова појава има велику вјероватноћу стварања експресивности. У дијалект улазе елементи пФС (због утицаја радија и тв). У овоме односу одлучујући је фактор дјеловање на дијалект путем радија, телевизије, новина, часописа и различитих публикација, са којима се сучељавају носиоци дијалекта и логично, понешто преузимају тако да се може говорити о ФС-диференцијацији дијалекта, али у благој, ограниченој и једноставној форми. Више је то пасивно, тачније спорадично прихватање него активна, континуирана и досљедна употреба. Стога типични носилац дијалекта није у стању да структурира неки од ФС потпуно у складу са његовим нормама. Највећу вјероватноћу „лијепљења“ за дијалекатски израз има оно што се најчешће чује или прочита, а то су различите политичке поштапалице, дежурне ријечи, новинар-

ски изрази и конструкције, административне формулације, елементи нФС и сл., које често стварају експресију, рецимо изазивају смијех, иронију. Свако се такво „гостовање“ предодређује комуникативном ситуацијом, нпр. (а) публицистичке елементе (друштвено-политичка лексика) „провоцирају“ састанци и окупљања, (б) административне (канцеларизми) писање службених докумената (молби, захтјева, изјава и сл.).⁴⁸⁾

37. *Социолокџијална експресивност* долази у оквиру социјалне диференцијације језика. Социолект, тачније жаргон је веома експресиван облик изражавања јер се ради о нестабилном говору херметичног социјума са непредвидљивим понашањем његових чланова. Он има временски ограничено трајање и преноси се из генерације у генерацију. Његови носиоци су мање или више уска социјална група која функционише одређено вријеме, а онда се распада, разводњава или потпуно нестаје. Овакву експресивност изазива оригиналност израза, његова непредвидљивост, новаторство и нарушавање стереотипа. У социолектима постоје три врсте експресивности: једна настаје у изражавању страсти (рецимо, према коцкању, картама, храни, алкохолу, моди), друга долази у упражњавању хобија (нпр. скупљању марки) или у комуникацији чланова малих социјалних група (путника, пацијената, људи који стоје у реду и сл.), трећу стварају они који нарушавају друштвене норме (криминалци, проститутке).⁴⁹⁾ На појаву експресивности посебно утиче то што у жаргону преовладава црно над бијелим, што више има негативног него позитивног. Није случајно да раз-

48) О неким аспектима експресивности у територијалној диференцијацији језика в. Неферова 2001, Романова 1989.

49) Оба ова израза се обично обједињују у арго, сленг, тајни језик.

личите врсте деструкције, негативне особине, штетни процеси, неуспјеси, преваре и др. заузимају највећи дио жаргона. Појави експресивности доприноси изразито социоеквални поступак – појачавање: у жаргону се често нешто истиче, до хиперболизирања. Веома су експресивна семантичка помјерања у којима се једно каже, а друго има у виду. Жаргонска експресивност је тако велика да се понекад чини да се ради о лекту са тоталном метафоризацијом, коме тешко да се може наћи конкурент. Његовим експресивним средствима одражава се живот, свакодневни проблеми, стремљења, преживљавања, расположења. Истраживања показују да је највећи број жаргонизама вишезначан (рецимо, у једној нашој анализи чак 81%). Основна оријентација носиоца жаргона јесте изражавање интерперсоналних односа. Они могу бити позитивни (у облику пријатељства), негативни (сукоб, свађа, препирка) и неутрални.

Још један социоеквал је на свој начин експресиван – тајни језик. Он покрива криптолалију (тајну комуникацију), која настаје у деликвентским круговима, у општењу лица која су у сукобу с друштвеним нормама – лопова, скитница, проститутки, наркомана, алкохоличара и др. (обично припадника најнижих социјалних слојева), а све у циљу изолације. Такав се језик користи да неупућени и непознани не разумију о чему се говори. Групе и појединци који се налазе у сукобу са законом, друштвеном заједницом изграђују језички израз који је непосредно у функцији њихове активности, а пошто се она обично коси са законом, језик се разликује од уобичајеног и доста је експресиван.

РФС садржи још један облик социјалне диференцијације – шатровачки говор. Он настаје свјесним изобличавањем, на-

мјерним извртањем, прметањем структурних дијелова с циљем да се разумевање ограничи само на оне којима је упућена порука или да се створи неки ефекат.

38. *Темпоралнолектиална експресивност* настаје у временским периодима одређеног језика: једна је, рецимо, у XVII, а друга у XX вијеку. Експресија је динамичан феномен, који се мијења онако како се мијења сам језик. Свако вријеме и сваки његов језички израз носи одговарајућу експресију. Посебна врста експресивности настаје када се језичка јединица једнога времена пребаци у језички израз другог времена (у форми тзв. историјске стилизације – Тошовић 1979). Основни носиоци такве експресивности су архаизми, историзми и неологизми.

39. *Физиоектиална експресивност* јавља се у оквиру (1) старосног раслојавања, које даје алтероекте – јувнолекте (језички израз младих), сениороекте (језички израз одраслих) и орфаноекте (језички израз старијих особа), (2) полног раслојавања, чији је основни облик сексолект (феминоекте – језички израз жена и вирилолект – језички израз мушкараца) и (3) здравственог раслојавања (језик здравих и језик болесних људи, патоекте). Изразитом експресивношћу одликује се јувнолект. Сексолекти се мање разликују степеном експресивности (анализе показују да жене више теже емоционалним, а тиме и експресивним изразима, а да мушкарци чешће користе грубе изразе).

40. *Ситуационоектиалну експресивност* генеришу говорни чиновни. Институционални (ритуални) чиновни су у принципу затворени за експресивност. Такви су, рецимо, декларативи (именовање на дужност и смјена са дужности, судска одлука, објава рата или мира, вјенчање

и регистрација брака). Неинституционални (неритуални) чинови су експресивнији. Међу њима посебно се издвајају експресиви (непобуђујући чинови као што је захваљивање, извињавање, изражавање саучешћа, честитање, поздрављање, хваљење, куђење). Одговарајућу експресију садрже други побуђујући чинови: комисије (обећање, увјеравање, гарантирање, клађење, заклињање, саглашавање, одбијање, пријећење), интерогативи (постављање питања, запиткивање, пропитивање), инјунктиви (наређивање, тражење, одобравање, забрањивање), реквестиви (мољење, преклињање), адвисиви (давање савјета, препоручивање, предлагање, позивање). У групи непобуђујућих чинова долазе констативи (констатовање, подсјећање, признавање, понављање) и афирмативи (тврђење, изјављивање, информисање, извјештавање, претпостављање, дозвољавање, оптуживање).

41. Остале диференцијалнолекталне врсте одликују се већом или мањом експресивношћу. *Медиолекталну* експресивност рађа усмени и писмени начин изражавања и конкретно се реализује у појединим ФС. *Телеолектална* експресивност настаје у сакролекту (језику религије, религиозном језику, вјерском језику), професиолекту (језику струке)

и војном језику. У *рејисиролекталној* диференцијацији основна врста је регистар, чија разноврсност утиче на стварање разноврсне експресивности. Посебну пажњу заслужује тзв. експресивни регистар (Зумтов 1971). У *дискурснолекталном* слојавању сваки дискурс носи одређен степен експресије. У зависности од предмета разговора, теме настаје *референцијалнолектална* експресивност (експресија често настаје због теме о којој се говори). У *кодификационолекталној* диференцијацији долази до нормирања одређених врста експресивности. У стварању *исихолекталне* експресивности одлучујући утицај има тип карактера, интровертност и екстравертност појединца, његова емоционална стабилност. Доминантну компоненту овакве експресивности чини емоционалност. *Радиолекталну* експресивност дају поједини начини мишљења (радиолекти). Један од њих је апстрактолект, који највише долази до изражаја у нФС и који је мало експресиван. С друге стране, сликовити начин мишљења, који је максимално присутан у кФС, буди јаку експресивност. У најнижем степену разградње језика – *индивидуалном* (у облику идеолеката) јавља се персонализирана експресивност. Једно од њених средстава су ауторски, индивидуални неологизми.

summary

Σ Expressiveness

This article analyses the theoretical aspects of one of the most important stylistic categories - expressiveness. In the first part expressive is distinguished from concepts such as emotional, stylistic, dramatic, illustrative, connotative, aesthetic, the second interprets expressiveness solely as a stylistic category, whereas the third treats it at the level of global language differentiation. The author distinguishes several types of expressiveness and classifies them.

Expressiveness is a category of stylistics, linguistics, theory of literature, theory of art, aesthetics, logic and psychology, genetics which at the language plane embraces formal, semantic, functional and category units in their homogeneous and heterogeneous interrelations, which reflect and express a conscious subjective, emotional and/or aestheticized relation of the sender to the recipient or substance of the message.

There are two basic types of expressiveness - coded and decoded. Coded expressiveness represents the sender's aim to provoke an emotional reaction in the recipient. Decoded expressiveness is created in the process of deciphering the sender's orientation, which is performed by the recipient and which produces the emotional reaction.

Regarding the realisation character, immanent and contextual expressiveness are distinguished. The former is created by the units which are expressive in themselves, for example authorial neologisms, subjective opinion suffixes, etc. The latter includes the units which under certain conditions become expressive agents, eg. scholarly terms. On the general linguistic plane, there are stratum and lectal expressiveness.

Литература

- Аврорин 1975: **Аврорин, П. А.** Проблемы изучения функциональной стороны языка. – Ленинград: Наука. – 276 с.
- Аглетдинова 1996: **Аглетдинова, Г. Ф.** О соотношении оценочности, образности, экспрессивности и эмоциональности в семантике слова. – In: Исследования по семантике. Семантические категории в русском языке. – Уфа: Башкирский гос. ун-т. – С. 76–84.
- Азнаурова 1973: **Азнаурова, Э. С.** Очерки по стилистике слова. – Ташкент: ФАН. – 405 с.
- Акимова 1981: **Акимова, Г. Н.** Развитие конструкций экспрессивного синтаксиса в русском языке. – In: Вопросы языкознания. – Москва. – № 6. – С. – 109–120.
- Акимова 1982: **Акимова, Г. Н.** Лексический повтор с точки зрения экспрессивного синтаксиса. – In: Проблемы комплексного анализа языка и речи. – Ленинград: ЛГУ. – С. 112–118.
- Александрова 1984: **Александрова, О. В.** Проблемы экспрессивного синтаксиса: На материале английского языка. – Москва: Высшая школа. – 211 с.
- Апресян 1974: **Апресян Ю. Д.** Лексическая семантика: Синонимические средства языка. – Москва: Наука. – 367 с.
- Арнольд 1973: **Арнольд, И. В.** Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования). – Ленинград: Просвещение. – 302 с.
- Ахманова 1966: **Ахманова, О. С.** Словарь лингвистических терминов. – Москва: Советская энциклопедия. – 607 с.
- Бабенко 1989: **Бабенко, Л. Г.** Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. – Свердловск: Уральский ун-т. – 184 с.
- Баји 2001: **Балли, Ш.** Французская стилистика. – Москва: Едиториал УРСС. – 392 с.
- Безруков 1969: **Безруков, В. И.** Эмоционально-экспрессивный фактор и лексическое значение. – In: Вопросы лексикологии. – Свердловск: Свердловский гос. пед. ин-т. – С. 29–39.
- Белендер 1981: **Bellenger, L.** L'expression écrite. – Paris: PUF. – 127 pp.
- Береговская 2004: **Береговская, Э. М.** Очерки по экспрессивному синтаксису. – Москва: Рохос. – 208 с.
- Блекбурн 1999: **Блекбурн, Сајмон.** Оксфордски филозофски речник. – Нови Сад: Светови. – 475 с.

- Блумфилд 1968: **Блумфилд, Л.** Язык. – Москва: Прогресс. – 607 с.
- Большой толковый псих. словарь 2001: Большой толковый психологический словарь 1–2 / Артур Ребер. – Москва. – Т. 2: П–Я. – 559.
- б с э 1978: Большая советская энциклопедия. Т. 30. – Москва: Советская энциклопедия. – С. 11–12.
- Бюлер 1993: **Бюлер, Карл.** Теория языка: репрезентативная функция языка. – Москва: Прогресс – Универс. – 528 с.
- Васильев 1985: **Васильев, Л. М.** „Стилистическое значение“, экспрессивность и эмоциональность как категории семантики. – In: Проблемы функционирования языка и специфики речевых разновидностей. – Пермь: Пермский гос. ун-т. – С. 3–9.
- Галкина-Федорук 1958: **Галкина-Федорук, Е. М.** Об экспрессивности и эмоциональности в языке. – In: Сборник статей по языкознанию: Проф. В. В. Виноградову [в день его 60-летия]. – Москва: МГУ. – С. 103–124.
- Геллер 1978: **Геллер, Э. С.** Экспрессивные синтаксические средства научной речи: Методические разработки. – Махачкала: Дагестанский ин-т усовершенствования учителей. – 11 с.
- Геллер 1991: **Геллер, Э. С.** Синтаксические средства экспрессивности и их роль в абзаце научных текстов / а к д. – Ленинград: ЛГПИ им А. И. Герцена. – 18 с.
- Горбачева 1995: **Горбачева, Е. Ф.** Семантический и экспрессивно-стилистический потенциал нейтральной глагольной лексики. – In: Функционирование языковых единиц в разных речевых сферах: факторы, тенденции, модели. – Волгоград: Перемена. – С. 15–16.
- Григорьев 1979: **Григорьев, В. П.** Поэтика слова. – Москва: Наука. – 343 с.
- Долинин 1978: **Долинин, К. А.** Стилистика французского языка. – Ленинград: Просвещение. – 344.
- Дуден 1983: Duden Deutsches Universalwörterbuch / Herausgegeben und bearbeitet vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeit der Dudenredaktion unter Leitung von Günther Drosdowski. – Mannheim – Wien – Zürich: Bibliographisches Institut Mannheim. – 1504 S.
- Енци. лексикон Филозофија 1973: Енциклопедијски лексикон Филозофија / Уредник Дарко Грлић. – Београд: Интерпрес. – 529 с.
- Ефимов 1961: **Ефимов, А. И.** Стилистика художественной речи. – Москва: Изд-во Московского ун-та. – 519 с.
- Зумтов 1971: **Zumthov, P.** Style and Expressive Register in Medieval Poetry. – In: Literary Style. A Symposium / Chatman-Seymour. – New York: Oxford University Press. – Pp. 277–281.
- Иванова 1999: **Иванова, Е. Ю.** Конструкции экспрессивного синтаксиса. – Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та. – 96 с.
- Иванова-Шалингова 1970: **Ivanová-Šalingová, M.** Expresívny príznak. – In: Jazykovedný čas. – Brno. – 2. – S. 154–171.
- Якобсон 1966: **Якобсон, Роман.** Лингвистика и поэтика. – Београд: Нолит, 1966. – 327 с.
- Якобсон 1978: **Якобсон, Роман.** Огледы из поэтике. – Београд: Просвета. – 397 с.
- Якобсон/Хале 1988: **Jakobson, Roman; Halle, Morris.** Temelji jezika. – Zagreb: Globus. – 109 s.
- Квятковский 2000: **Квятковский, А. П.** Школьный поэтический словарь. – Москва: Дрофа. – 464 с.
- Киселёва 1978: **Киселёва, Л. А.** Вопросы теории речевого воздействия. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та. – 158 с.
- Ковтунова 1978: **Ковтунова, И. И.** Соотношение нейтральных и экспрессивных форм словорасположения в истории русского литературного языка нового времени. – In: Виноградовские чтения 1–VIII: Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния. – Москва: Наука. – С. 106–118.

- Ковтунова 1986: **Ковтунова, И. И.** Поэтический синтаксис. – Москва. – Наука. – 206 с.
- Кожин/Крылова/Одинцов 1982: **Кожин, А. Н.; Крылова, О. А.; Одинцов, В. В.** Функциональные типы русской речи. – Москва: Высшая школа. – 223 с.
- Кожина 1971: **Кожина, М. Н.** К проблеме экспрессивности научной речи. – In: Уч. зап. Пермского ун-та. Исследования по стилистике. – Пермь. – Вып. 3. – № 244. – С. 25–41.
- Кожина 1983²: **Кожина, М. Н.** Стилистика русского языка. – Москва: Просвещение. – 223 с.
- Кондаков 1975: **Кондаков Н. И.** Логический словарь-справочник. – Москва: Наука. – 720 с.
- Кордуел 1999: **Кордуэлл, Майк.** Психология: А–Я. Словарь-справочник. – Москва: Фашир-Пресс. – 448 с.
- Костомаров 1971: **Костомаров, В. Г.** Русский язык на газетной полосе. – Москва: МГУ. – 267 с.
- Краткая лит. энциклопедия 1962–1978: Краткая литературная энциклопедия: Т. 1–9 / Гл. редактор А. А. Сурков. – Москва: Советская энциклопедия.
- Краткий словарь эстетики 1964: Краткий словарь по эстетике / Под общ. ред. Овсянникова М. Ф. и Разумного В. А. – Москва: Политиздат. – 543 с.
- Леонтьев 1968: **Леонтьев, А. А.** Общественные функции языка и их функциональные эквиваленты. – Язык и общество. – Москва: Наука. – С. 99–110.
- Леонтьев 1974: **Леонтьев, А. А.** Функции и формы речи. – In: Основы теории речевой деятельности. – Москва: Наука. – С. 241–254.
- Леонтьев 2003²: **Леонтьев, А. А.** Язык, речь, речевая деятельность. – Москва: Едиториал УРСС. – 216 с.
- Леонтьев 2003³: **Леонтьев, А. А.** Основы психолингвистики. – Москва – Санкт-Петербург: Смысл – Лань. – 287с.
- Лингв. энц. сл. 1990: Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. редактор Ярцева В. Н. – Москва: Советская энциклопедия. – 432 с.
- Литературная энциклопедия 2001: Литературная энциклопедия терминов и понятий. – Под ред. Николюкина А. Н. – Москва: Интелвак. – 1600 стб.
- Логонова 1975: **Логонова, К. А.** Деловая речь и ее стилистические изменения в советскую эпоху. – Москва: Ин-т русского языка. – 25 с.
- Лукьянова 1980: **Лукьянова, Н. А.** О термине *экспрессив* и о функциях экспрессивов русского языка. – In: Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск: Новосибирский гос. ун-т. – Вып. 9. – С. 3–22.
- Лукьянова 1986: **Лукьянова, Н. А.** Экспрессивная лексика разговорного употребления: Проблемы семантики. – Новосибирск: Наука. – 230 с
- Малинович 1990: **Малинович, Ю. М.** Эмоционально-экспрессивные элементы синтаксиса современного немецкого языка / А к д. – Иркутск: Ленинградское отделения Ин-та языкознания АН СССР. – 34 с.
- Маслова 1997: **Маслова, В. А.** Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста. – Минск: Вышэйшая школа. – 156 с.
- Матвеева 1976: **Матвеева, Т. В.** О классификации экспрессивных глаголов по типу семной структуры. – In: Исследования по семантике. – Уфа: Башкирский гос. ун-т. – С. 43–54.
- Матвеева 1982: **Матвеева, Т. В.** Экспрессивная глагольная лексика в свете теории лексико-семантических групп (на материале уральских говоров). – In: Семантические классы русских глаголов. Отв. ред. Кузнецова Э. В. – Свердловск: Уральский гос. ун-т. – С. 33–40.
- Матвеева 1991: **Матвеева, Т. В.** К соотношению семантики производного экспрессивного глагола с семантикой его составляющих. – In: Вопросы словообразования в индоевропейских языках. Проблемы семантики. – Томск: Изд-во Томского ун-та. – С. 166–169.

- Мецлер 2000²: Metzler Lexikon Sprache. – Herausgegeben von Helmut Glück. – Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler. – 817 S.
- Меликян 2001: **Меликян, В. Ю.** Словарь: Эмоционально-экспрессивные обороты живой речи. – Москва: Флинта: Наука. – 240 с.
- Милованова 1976: **Милованова, Н. Я.** Наблюдения над некоторыми средствами экспрессивности научной речи (На материале произведений акад. В. В. Виноградова). – In: Уч. зап. Пермского ун-та. Исследования по стилистике. – Пермь. – Вып. 5. – С. 140–150.
- Мишаева 1978: **Мишаева, М. Д.** Экспрессивно-функциональная характеристика публицистического стиля. – In: Вопросы стилистики русского языка. – Ульяновск. – С. 3–52.
- Моль 1966: **Моль, Абраам.** Теория информации и эстетическое восприятие. – Москва: Мир. – 351 с.
- Мунтеану 1972: **Munteanu, S.** Styl și expresivitate poetică. – București: Ed. științifică. – 279 s.
- Нефедова 2001: **Нефедова, Е. А.** Экспрессивный словарь диалектной личности. – Москва: Изд-во Моск. ун-та. – 144 с.
- Никитина/Васильева 1996: **Никитина, С. Е.; Васильева, Н. В.** Экспериментальный системный толковый словарь стилистических терминов: Принципы составления и избранные словарные статьи. – Москва: Ин-т языкознания РАН. – 171 с.
- Николина 1988: **Николина, Н. А.** Экспрессивные возможности транспозиции в художественной речи. – In: Явления переходности в грамматическом строе современного русского языка. – Москва. – С. 116–130.
- Патроева 2002: **Патроева, Н. В.** Поэтический синтаксис: категория осложнения. – Петрозаводск: ПетрГУ. – 334 с.
- Пешковский 1927²: **Пешковский, А. М.** Русский синтаксис в научном освещении. – Москва: Госиздат. – 504 с.
- Пиотровский 1956: **Пиотровский, Р. Г.** Очерки по грамматической стилистике французского языка: Мофрология. – Москва: Изд-во литературы на иностранных языках. – 199 с.
- Плотникова 1992: **Плотникова, Е. И.** Экспрессивные реализации модели предложений с глаголами перемещения. – In: Функциональная семантика слова. – Свердловск: Свердловский гос. пед. ун-т. – С. 47–53.
- Покровская 1992: **Покровская, Е. А.** Эллипсис авторской ремарки при прямой речи как экспрессивное средство современной художественной прозы. – In: Проблемы экспрессивной стилистики. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та. – С. 115–123.
- Психологический словарь 1983: Психологический словарь / Под ред. Давыдова В. М., Запорожца А. В., Ломова Б. Ф. и др. – Москва: Педагогика. – 448 с.
- Психологический словарь 2003: Психологический словарь / Под общей ред. Неймера Ю. Л. – Ростов-на-Дону: Феникс. – 640 с.
- Пуленко 1988: **Пуленко, И. А.** Экспрессивность синтаксиса публичных речей (синтаксический параллелизм и порядок слов в подготовленных выступлениях деятелей ФПК) / а к д. – Минск: Минский гос. пед. ин-т иностранных языков. – 21 с.
- Речник књ. термина 1992²: Речник књижевних термина / Гл. и одг. уредник Драгиша Живковић. – Београд: Нолит. – 950 с.
- Робинсон 1980: **Robinson, I.** Parliamentary Expressions. – In: The State of the Language / Ed. by Michaels a. Ricks C. – Berkeley etc.: U of California P. – Pp. 64–75.
- Рогава 1989: **Рогава, М. Д.** О некоторых языковых средствах выражения экспрессивности и эмоциональности в учебной литературе (на материале учебников гуманитарного

- профиля Великобритании и США). – In: Разновидности и жанры научной прозы. Лингвистические особенности. – Москва: Наука. – С. 59–69.
- Розенталь/Теленкова 1976: **Розенталь, Д. Э.; Теленкова, М. А.** Словарь-справочник лингвистических терминов. – Москва: Просвещение. – 543 с.
- Романова 1989: **Романова, М. А.; Филиппова, Л. С.** Экспрессивные имена прилагательные с суффиксами *-аиц-/-яиц-*; *-аюиц-/-яюиц-* в русских говорах восточных районов Среднего Урала. – In: Уральский лексикографический сборник. – Свердловск: Гос. ун-т им. А. М. Горького. – 64–74.
- Рязанина 1990: **Рязанина, И. П.** Проблема коннотации в стилистике языка и речи. – In: Статус стилистики в современном языкознании / Отв. ред. Кожина М. Н. – Пермь: Пермский гос. ун-т. – С. 142–144.
- Саламон 1968: **Саламон, Л. С.** О физиологии эмоционально-эстетических процессов. – In: Содружество наук и тайны творчества. – Москва. – Искусство. – С. 290–310.
- Симеон 1969: **Simeon, Rikard.** Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva. I–II. – Zagreb: Matica Hrvatska. – Knj. I: 1011 s. – Knj. II: 927 s.
- Сковородников 1981: **Сковородников, А. П.** Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка: Опыт системного исследования. Томск: Изд-во Томского ун-та. – 255 с.
- Словарь эстетики 1989: Эстетика. Словарь / Под общ. ред. Беляева А. А., Новиковой Л. И., Толстых В. И. – Москва: Изд-во политической лит-ры. – 447 с.
- Спагињска-Прушак 1994: **Spagińska-Pruszk, Agnieszka.** Język emocji. – Grańsk: Uniwersytet Grański. – 192 s.
- Спербер 1955: **Sperber, H.** Expressive Aspects of Political Language. – In: On Expressive Language / Ed. by H. Verner. – Worcester.
- СРЯ 1987: Современный русский язык: Теоретический курс. Ч. 2: Лексикология / Авторы Новиков Л. А., Иванов В. В., Кедайтене Е. И., Тихонов А. Н. – Москва: Русский язык. – 160 с.
- Стегер/Киселева 1987: **Стегер, Л. В.; Киселева, В. В.** Экспрессивность как лингвостилистическая категория. – In: Вопросы функциональной лексикологии. – Москва. – С. 50–54
- Стил. энцикл. словарь 2003: Стилистический энциклопедический словарь / Под ред. М. Н. Кожинной. – Москва: Флинта – Наука. – 696 с.
- Телия 1985: **Телия, В. Н.** Семантика экспрессивности. – In: Семантически категории языка и методы их изучения. Ч. 1. – Уфа.
- Телия 1986: **Телия, В. Н.** Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – Москва: Наука. – 143 с.
- Телия 1987: **Телия, В. Н.** Лексические модусы экспрессивности. – In: – Москва: Московский пед. ин-т иностранных языков. – Вып. 284. – С. 14–20
- Телия 1991: **Телия, В. Н.** Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц. – In: Человеческий фактор в языке. – Москва: Наука. – С. 36–66.
- Тошовић 1979: **Тошовић, Бранко.** Стилизацја. – In: Књижевна историја. – Београд. – XII. – Бр. 45. – С. 91–127.
- Тошовић 1995: **Tošović, Branko.** Stilistika glagola. Stilistik der Verben. – Wuppertal: Lindenblatt. – 539 S.
- Тошовић 2003a: **Тошовић, Бранко.** Стилистичке категорије. – In: Стил. – Београд – Бањалука: 2003. – Бр. 2. – С. 43–62.
- Тошовић 2003: **Tošović, Branko.** Tipovi globalne diferencijacije jezika. – In: Obdobja. – Ljubljana. – Br. 21. – У штампи.

- Тошовић 2004: **Tošović, Branko**. Globalna diferencijacija jezika. – In: Riječki filološki dani. – Rijeka. – Br. 5. – У штампи.
- Тошовић 2002: **Tošović, Branko**. Funkcionalni stilovi. Funktionale Stile. – Graz: Institut für Slavistik der Universität Graz. – 504 s.
- Трипольская 1992: **Трипольская, Т. А.** Экспрессивные глаголы говорения (опыт семантико-прагматического анализа). – In: Функциональный анализ значимых единиц русского языка. – Новокузнецк: Новокузнецкий гос. пед. ин-т. – С. 101–107.
- Фирсова 1981: **Фирсова, Н. М.** Введение в грамматическую стилистику современного испанского языка: На материале имени существительного и глагола. – Москва: Высшая школа. – 160 с.
- Фридрих 1990: **Фридрих, С. А.** Экспрессия в языке и речи. – Владимир.
- Фридрих 1992: **Фридрих, С. А.** Экспрессивность в тексте. – Орехово-Зуево: Орехово-Зуевский ин-т. – 92 с.
- Хаззагеров 1997: **Хаззагеров, Т. П.** Экспрессивная стилистика: границы и задачи. – In: Stylistyka. – Opole. – VI. – С. 197–212.
- Харченко 1976: **Харченко, В. К.** Разграничение оценочности, образности, экспрессии и эмоциональности в семантике слова. – In: Русский язык в школе. – Москва. – № 3. – С. 66–71.
- Хоукинс 1991: **Хоукинс, Дж.** Структура и экспрессия гена. – Киев: Наукова думка. – 163 с.
- Чайковский 1971: **Чайковский, Р. Р.** Общая лингвистическая категория экспрессивности и экспрессивность синтаксиса. – In: Уч. записки мгпийа им. М. Тореза. Вопросы романо-германской филологии. – Москва. – Т. 64.
- Чаркић 1992: **Чаркић, Милосав Ж.** Фоника стиха. – Београд: Научна књига. – 349 с.
- Чаркић 1995: **Чаркић, Милосав Ж.** Фоностилистика стиха. – Београд: Научна књига. – 249 с.
- Чаркић 2002: **Чаркић, Милосав Ж.** Увод у стилистику. – Београд: Научна књига. – 289 с.
- Човић 1989: **Човић, Бранимир.** Поетска слика. – Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за стране језике и књижевност. – 195 с.
- Шаховский 1987: **Шаховский, В. И.** Ономасиологический и семасиологический аспекты экспрессивности. – In: Проблемы экспрессивной стилистики. – Ростов н/Д. – С. 40–47.
- Шаховский 1987а: **Шаховский, В. И.** Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та. – 192 с.
- Шаховский 1987б: **Шаховский, В. И.** Отражение эмоций в семантике слова. – In: Изв. аН СССР. Сер. лит. и яз. – Москва. – Т. 46. – № 3. – С. 237–243
- Шаховский 1988: **Шаховский, В. И.** Категоризация эмоций в лексико-семантической системе (На материале английского языка) / А д д. – Москва: Ин-т языкознания аН СССР. – 39 с.
- Шендельс 1972: **Шендельс, Е. И.** Грамматическая метафора. – In: Филологические науки. – Москва. – № 3. – С. 48–57.
- Широкова 1990: **Широкова, А. Г.** Проблемы сопоставительного изучения образно-экспрессивного употребления форм грамматических категорий. – In: Проблемы сопоставительной грамматики славянских языков. – Москва: Ин-т славяноведения и балканистики. – С. 15–35.
- Щербакова 1996: **Щербакова, Н. Т.** Лексико-семантические группы русской экспрессивной лексики. – In: Контрастивные исследования лексики и фразеологии русского языка. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та. – С. 54–62.
- Экспрессия 1998: Экспрессия в языке и в речи. Сб. тезисов / Отв. редактор Шаронов И. А. – Москва: Ин-т русского языка им. А. С. Пушкина. – 104 с.

- Энциклопедия „Русский язык“ 1997: Русский язык. Энциклопедия / Главный редактор Ф.П. Филин. – Москва: Советская энциклопедия. – 432 с.
- Эткин 1966: **Эткин, М. И.** Коммуникативный и экспрессивный фактор в развитии функционального стиля. – In: Материалы Всесоюзной конференции по общему языкознанию. Основные проблемы эволюции языка. – Самарканд: Фан. – Ч. II. – С. 254–256.